

Iin paikannimien kielellisestä rakenteesta

Nimistöntutkimus l. onomastiikka jakautuu henkilönimistöntutkimukseen l. antroponymiaan ja paikannimistöntutkimukseen l. toponymiaan, joiden kummankin keskeisimpänä ja arvostetuimpana pohdinnan kohteena on nimien etymologointi. Sen tuloksista riippuen nimistöä voidaan käyttää mytologisten, etnografisten, asutushistoriallisten ym. probleemien selvittelyyn. Nimien kielellinen rakenne jo sellaisenaan tarjoaa mielenkiintoisia tutkimustehtäviä, mutta lisäksi nimet muodostavat arvokkaan materiaalin äännehistoriallisten kysymysten käsittelyssä. Monissa tutkimuksissa, ennen kaikkea PERTTI VIRTARANAN Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoriassa, tämä onkin otettu laarteen. Sen sijaan nimistön rakenteen selvittely suomalaisessa onomastiikassa, jos sellaisesta voi vielä puhua, on jo materiaalin puutteessa jäänyt syrjään. Koko nimistöämme käsitteleviä synteesejä ei ole voitu tehdä, mutta eräitä tutkimusyrityksiä paikallisen nimistön rakenteen selvittämiseksi on olemassa (vrt. VILJO NISSILÄ Vuoksen paikannimistö I ja J. A. LOPMERI (Meri) Vanhan Vehmaan kihlakunnan pitäjien ja kylien nimet I, II).

»Iin paikannimien kielellisen rakenteen» tarkoituksena on tarjota nimistön tutkijoille, etenkin laudaturtöiden tekijöille, apua nimien formalististen kysymysten selvittelyissä. Tutkimuskentän ahdasalaisuuden takia ohjeet eivät voi olla yleispäteviä, mutta — odotellessamme suomalaisen onomastiikan oppikirjan ilmestymistä — silti aloittelevalle tutkijalle ehkä opiksi. Toivon myöhemmin saavani julkaistuksi myös käsittelemäni aineiston, Iijokisuun nimistön, etymologisen osan ja mahdollisesti sen tarjoamat asutushistorialliset tulokset.

Tutkielmassa on käytetty arkistoista seuraavia lyhennyksiä: IJA (Isojakoarkisto), MHA (Maanmittaushallituksen arkisto), OMA (Oulun Maakuntaarkisto), OMK (Oulun Maanmittauskonttorin arkisto), VA (Valtionarkisto) ja kirjallisuudesta: FMU (REINHOLD HAUSEN Finlands Medeltidsurkunder. I—VIII. Helsinki 1910—1935), IiM (J. LAHERMA Äännehistoriallinen tutkielma Iin murteesta. Käsikirjoitus. Suomen kielen laitos), Ikola I, II (NILO IKOLA Ala-Satakunnan murteen äännehistoria. I Turku 1925, II Turku 1931), KeM (KNUT CANNELIN Tutkimus Kemin kielimurteesta. Helsinki 1912), Kettunen SM (LAURI KETTUNEN Suomen murteet. I Helsinki 1930, II Helsinki 1930, II A, B Helsinki 1940), Laurosela I, II (JUSSI LAUROSELA Äännehistoriallinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta. I Helsinki 1913, II Helsinki 1914), Lindén I, II (EEVA LINDÉN Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria. I Helsinki 1942, II Helsinki 1944), LYSMÄH (PERTTI VIRTA-

RANTA Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria. I Helsinki 1946), Ojansuu LMÄH (HEIKKI OJANSUU Suomen lounaismurteiden äännehistoria. I Helsinki 1901, II Helsinki 1903), Rapola SKH (MARTTI RAPOLA Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin. I Helsinki 1933), Setälä ÄH (E. N. SETÄLÄ Yhteissuomalainen äännehistoria. Helsinki 1890—1891), SKRK (LAURI HAKULINEN Suomen kielen rakenne ja kehitys. I Helsinki 1941), ToM (MARTTI AIRILA Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. Helsinki 1912), Vennola PPM (J. H. VENNOLA Äänneopillisia havainnoita Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta. Helsinki 1896), Wichmann (YRJÖ WICHMANN Muutamia äänneopillisia havainnoita Lestijoen murteesta. Helsinki 1892). Samalla mainitsen kiittäen, että dos. PERTTI VIRTARANTA on etukäteen lkenut tutkielmani äännehistoriallisen osan.

I. PAIKANNIMIEN RAKENTEESTA

Yhdistämättömät ja yhdistetyt paikkanimet

Iin paikkanimet ovat rakenteeltaan nimistömme ja koko itämerensuomalaisen nimistön kahta päätyyppiä: yhdistämättömiä (esim. *ankkuri*, *kläma*, *pöllä*) ja yhdistettyjä l. yhdysperäisiä (esim. *alakari*, *häparanta*, *särkipenä*, *räsakarranta*, *sitostemmä*, *väjainalus*).

Yhdistämättömien nimien synnystä on skandinaavisessa onomastiikassa esitetty ns. ellipsiteoria, jonka mukaan ne ovat lyhentymiä (eristymiä). Kielentutkija A. NOREENin ajatuksia ellipsisistä¹ on ensimmäisenä soveltanut nimistöntutkimukseen JÖRAN SAHLGREN (esim. Skagerhults sockens naturnamn I), ja myöhemmin esim. HJALMAR LINDROTH on käyttänyt rohkeasti hyväkseen teorian tarjoamia mahdollisuuksia tutkimuksissaan. Niinpä hän on mm. väittänyt, että »paikkaa ei voida suorastaan nimittää henkilön mukaan».² Norjan nimistöntutkimuksessa GUSTAV INDREBØ on selittänyt myös elliptisiksi sellaiset paikkanimet kuin *Alv*, *Asbjörn* ja *Hans*, jotka alun perin ovat henkilönnimiä, sekä eräitä muitakin (*Bjerka*, *Kruet*, *Svensken* ym.), ja Suomen ruotsalaisessa onomastiikassa T. E. KARSTEN on pitänyt elliptisinä esim. nimiä *Vistarna* ja *Svetten* (< *Vistklubbarna*, *Svettbåden*).³

Ellipsiteorista poikkeavan hypoteesin sellaisten yhdistämättömien nimien synnystä, jotka eivät ole ns. yhtäläisyysnimiä, on ruotsalaisessa nimistöntutkimuksessa esittänyt IVAR MODÉER väittäen, ettei esim. *Talleholmen* >

¹ Vårt språk V 77—.

² Kust- och skärgårdsnamnen i Göteborgs och Bohuslän I. — Namnforskningar bland västkustens öar och skär 47 ym.

³ Stadnamn fraa Oslofjorden 235, 236 ym. — Svensk bygd i Österbotten nu och fördom I 455, 633.

Tallen ole mikään lyhentymä, vaan eristymä jonkinlaisesta kuvaavasta lauseesta, tavallisesti prepositioilmaisusta, esim. '(holmen) med tallen' ja *Skomakaren* '(grundet) där skomakaren rodde på' sekä PER MÅNSSON 'holmen med liket efter Per Månsson' tai 'platsen där vi hittade den döde Per Månsson'. Hänen mielestään olisi luonnollisempi päinvastainen kehitys Tallen > Talleholmen, missä yhdistämätön nimi on saanut maastoa merkitsevän lisän ja on siis kehittynyt *e p e k s e g e e t t i s e k s i* paikannimeksi.⁴

Iin yhdistämättömissä paikannimissä on ensiksikin erotettavissa ryhmä, missä appellatiivi yksin muodostaa koko nimen. Sellaisia ovat mm. maasto- ja vesistötermeistä syntyneet paikannimet *harseikko* (harva mäntymetsä), *hauta*, *klippi* l. *lippu* (vrt. ruots. *klippa* 'kallio'), *kloppeikko* l. *loppeikko* (vrt. appellat. *kloppeikko* 'kivirakka', ruots. *klobb*, *klubb* 'hög bergsklack i havet'⁵), *lakso*, *levä* (vetelä, upottava suo) ym., joissa tuskin tarvitsee olettaa elliptistä kehitystä.⁶ Niissä appellatiivi sellaisenaan on voinut kehittyä — niin arvelen — paikannimien funktioon samoin kuin henkilönnimi talonnimissä Kaleva, Kipinä, Puolakka tai Soronen, Kurttila ja Leistola, joissa viimeksi mainituissa kuitenkin johtimet *-nen* ja *-la* tavallaan karakterisoivat nimeä, kuten *-kko* appellatiivisissa paikannimissä *Harseikko* ja *Kloppeikko*. — Yhdistämättömien paikannimien ryhmään kuuluu myös jokunen vertailunimi, kuten meren saarten nimitykset *koni* (ven. *koń* 'huono hevonen') ja *krisit* (ruots. *grisarna* 'porsaas'). Tuskinpa tällaisissa muotoassosiatiivisissa yhtäläisyysnimissäkään on pakko olettaa elliptistä kehitystä, sillä onhan vertailussa käytetty appellatiivi voinut sellaisenaan siirtyä paikannimien funktioon (vrt. esim. kiven nimitystä *karmistöli* Kuivaniemeltä tai mäen nimitystä *sokeritoppa* Vuoksenrannasta).

Iin monien yhdistämättömien paikannimien rinnalla käytetään tai on käytetty — asiakirjojen vanhoista merkinnöistä päätellen — myös yhdyseräistä nimimuotoa. Esimerkkejä: *ahopitteri* ~ *ahopitterinniemi*, *ankkuri* ~ *ankkurikari* Ankkurikari 1869 OMK IJA 10d, *han(a)hi* Hanhi 1848 MHA F 21¹ 30/2 ~ *han(a)hiletto*, *haukka* Haukka 1641 Iin kirk. ark. III 27, 1 s. 9, 13 ~ *haukampato* Hauka Laxfiske 1648 MHA F 1, 4, 99, *hiuve'* Hiufwet

⁴ Småländska skärgårdsnamn 26. — Modéerin teoriaa voidaan tietenkin hypoteettisesti soveltaa eräiden suomalaisten yhdistämättömien nimien syntyyn. Prepositioilmaisun asemasta käytetyistä sivulauseilmaisista on voinut syntyä sellaisia paikannimiä kuin *keinäney* 'apaja, jonka veti ensimmäisenä muuan Keinänen', *ükspeysas* 'kari, jossa kasvoi vain yksi pensas', *pellanija*, *pontoppitan*, *sesilija* 'karimatalia, joihin haaksirikkoutuivat Bellania, Pontoppidan ja Cecilia-nimiset alukset', *plevna* 'matala, joka oli luotsialus Plevnan ankkuroimispaikka'. Mutta yhtä hyvin kyseiset nimet voivat olla elliptisiä: *keinäney* < *keinäsematala*, *ükspeysas* < *ükspeysainey säri*, Yxipensainen 1783 (VA Kemi 81), *pellanija* < *pellanijamatala*, jne. Kysymys jää ratkaisematta, kun emme tiedä, mitä ilmaisua ensimmäinen paikan nimeäjä on käyttänyt.

⁵ I. WESTMAN Nyländska önamn I 17, 196.

⁶ Vrt. kuitenkin ARVO MERI (Lopmeri) Vanhan Vehmaan kihlakunnan pitäjien ja kyllien nimet I 11.

1736 MHA F 21, 18 ~ *hiukęsări*, *hävıtöy* ~ *hävıtönapaja*, *ikko* Ikko 1814 ~ *ikonęoski* Ikko fors 1849 OMK IJA 7³, *kamfärtti* ~ *kamfärttiapaja*, *karhu* Karhu 1766 OMK IJA 1 ~ *karhuęsări* Karhun Kari Laxfiske 1653 VA rr 8: 105, Karhun Sari 1787 OMK IJA 1c, *karsikko* Karsikko 1869 OMK IJA 10d ~ *karsikkoapaja*, *kiski* ~ *kiskiapaja*, *kiukukko* ~ *kiukukkoapaja*, *koni* ~ *konillette*, *korkija* Korkia 1846 MHA F 21¹ 30/4 ~ *korkijasări* Korkia Kari 1653 VA rr 8: 105, *korkijatörmäneę* Korkiatörmänen 1882 MHA F 21¹ 38/2 ~ *korkijatörmäneęsări*, *kräsukka* Krasukka 1798 OMA Hermelinin kartta ~ *kräsukkaletto*, *krupu* Krupu 1869 OMK IJA 10d ~ *krupullahti*, *kurkku* Kurkku 1869 OMK IJA 10d ~ *kurkkuapaja*, *läja* ~ *läjamatala*, *läka* Laaka 1869 OMK IJA 10d ~ *läkajuoni*, *lintukka* ~ *lintukkaniemi*, *loue'* ~ *loukė'hamina*, *loutti* Låutti 1787 MHA F 21^a 10/36 ~ *loutięsări* Låutinsari 1669 VA rr 12: 107, *maje'* Madet 1806 Iin kirk. ark. III 27, 1 s. 259 ~ *maje'apaja*, *moisanę* ~ *moisaseranta*, *mäntü* Mänty 1869 OMK IJA 10d ~ *mäntüapaja*, *mörö* Mörö 1869 OMK IJA 10d ~ *mörönapaja*, *nielu* Nielu 1869 OMK IJA 10d ~ *nielupato*, *nöperi* Nooperi 1869 OMK IJA 10d ~ *nöperięjuoni*, *nukkuj* ~ *nukkujammatala*, *palavettu* ~ *palavetullahti* Paluetulax 1648 MHA F 1, 123, 124, *plevna* ~ *plevnamatala*, *prāva* Prawa 1683 VA rr 20: 43 ~ *prāvallette* Pravan Letto 1787 MHA F 21^a 10/35, *pühtineę* ~ *pühtisenapaja*, *raiska* ~ *raiskallette*, *rikoneę* ~ *rikosemmatala*, *rontti* Rontti 1857 OMK IJA 7i ~ *rontięsări* Råntinsari 1732 MHA F 21, 7, *rüöpäs* Ryöpäs 1846 MHA F 21¹ 30/6 ~ *rüöppāranta* Ryöppähän Randa 1760 MHA F 21, 15, *röüttä* ~ *röüttäęsări*, *saikka* Saicka 1615 VA 4991: 9 ~ *saikaręoski*, *taņko* ~ *taņkosări* Stango Karij 1609 Iin kirk. ark. III 27, 2 s. 1, *turpe'* Turpet 1766 OMK IJA 1 ~ *turppęsări*, *tüni* ~ *tünillette*, *törö* ~ *töröllette*, *uiskari* ~ *uiskarięoski* Wiskarinniska 1615 VA 4990: 31, *viuru* ~ *viuruęsatama* Wiurunniemi 1876 MHA F 21^b 1/47, *ümmürkäineę* Ymmyrkein 1609 Iin kirk. ark. III 27, 2 s. 1 ~ *ümmürkäiseniemi* Ymmerkäisen Lotho 1651 VA rr 7: 215, *äherrüs* ~ *äherrüksenapaja*. Rinnakkaisnimistä ovat yhdistämättömät — ainakin kielimestareiden käsityksen mukaan — yleisemmin käytössä, mikä helppous-
prinsiipin kannalta on ymmärrettävissä. Kaikista tapauksista ei kuitenkaan voida ratkaista, onko yhdistämätön nimi syntynyt elliptisesti primäärisestä yhdysperäisestä vai yhdistetty nimi epeksegeettisesti alkuperäisestä yhdistämättömästä. Eivätkä aina nimien vanhat merkinnätkään ratkaise kysymystä. Esimerkki-ryhmästä näytettävät ellipseiltä esim. *aņkkuri*, *han(a)hi*, *haukka*, *karsikko*, *korkija*, *taņko* ym., epeksegeesiltä *konillette*, *läkajuoni* ym., mutta jälkimmäisiä on huomattavasti vähemmän.

Yhdysperäisen paikannimen määriteosan häviämisestä on myös muutama esimerkki: *isokoni* > *koni*, *isokarvo* > *karvo*, *mäklāma* Stoor Klaaman 1618 VA 4992: 9, *Ma Clama* 1766 OMK IJA 1 > *klāma* Claama 1615 VA 4990: 31, *mākrunni* Maagrund 1766 OMK IJA 1 > *krunni*, *isopöllä* Isä Pöllä 1766 OMK IJA

1 > *pöllä* Pöllä 1787 MHA F 21^d 3/24, *isosimakka* Isä Simacka 1787 OMK IJA 1c > *simakka* Simacka 1766 OMK IJA 1, *ijokisü* > *jokisü*. Niistä käy selville, että yhdysperäisen paikannimen attribuuttiosa on hävinnyt sellaisista nimi-pareista kuin *isokoni* ja *pikkukoni*, *mäkläma* ja *ulukokläma*, *mäkrunni* ja *ulukokrunni*, *isosimakka* ja *pikkusimakka* ym., jolloin suuremman saaren nimestä on kehittynyt elliptinen lyhentymä varmaan siitä syystä, että tuo suurempi saari on ollut tunnetumpi ja sen nimi yleisemmässä käytössä.⁷ Tällaisista nimipareista käytetään myös yhdistämätöntä monikollista nimimuotoa: *isokarvo* ja *pikkukarvo* > *karvot*, *mäpikki* ja *ulukopikki* > *pikit*, ym. Jokunen ellipsi on vuorostaan saattanut kehittyä epeksegeettiseksi: *koninšäri* tai *koninšäret* Konnisari 1667 VA rr 12: 155, *pöllänšäri*, ym.⁸ Elliptisiä lyhentyviä lienevät myös *vasikampä* < *vasikkasärempä*, *väränškari* < *kalevavväränškari*, *tarjontmä* Tangon Maa 1766 OMK IJA 1 < *tarjosäremmä* ja *tarjontörmä* Tangontörma 1854 MHA F 21¹ 27/3 < *tarjosärentörmä*, elleivät kysymyksessä ole — elliptisesti lyhentyneistä muodostumista — kehittyneet myöhemmät (uudis)nimet, siis *tarjko* > *tarjontörmä*, jne.

Elliptisiä voivat olla myös pn. *kulu* pro Kulku (*kulujjärvi*, *kulullahti*, Kululax 1648 MHA F 1, 87, 88), *onja* pro Onka (*onjallahti*, *-säikkä*, Ångan Säickä 1766 OMK IJA 1), *paloksi* pro Palos (*paloksinnittü*, Paloxi 1766 OMK IJA 1) ja *kuotku^v* pro Kuotkut (*kuotku^vannittü*, Kuotkua 1784, Kuotkuo 1783 MHA F 21 10/14, 18). Viimeksi mainitun haukiputaalaisen nimen alkuperäinen taivutus on siis ollut *kuotkut*: *kuotkuon^v* 'tyveltä kaita niemi' (esim. Uhtuan sanasto), mikä tavataan myös kontokkilaisessa paikannimessä *kuotkutniemi* ja Vuonnisen kylännimessä *kuotkuo* (vrt. myös *uhut*: *uhtuon*, *tuñput*: *tuñguon*).⁹ Tietenkin kyseiset muodot ovat selitettävissä myös *abstrahoitumisen* tietä jostakin yleisesti käytetystä paikallissijasta, ja näin on varmaan laita sellaisen henkilönnimimuodostuman kuin Liekse, esim. Kaisa Liekse (vrt. *lies*, *lieksen*, *lieksellä* < *liedes*, *liedeksen*, *liedeksellä*) 1860-luvun Iistä¹⁰, ja hailuotolaisen talonnimien *Kästämä*, *Käsitömä* 1766 MHA F 21¹ 26/9 (vrt. Henrik Käsitöises hemman 1748 VA rr 84: 146).

Ellipsin merkittävää osuutta (eräiden paikannimityyppien synnyssä) osoittavat etenkin *s-* ja *sti-*loppuiset nimet, joita voi tuskin selittää muulla tavoin. Elliptisiä eristymiä ovat esim. pn. Muhos (< Muhosjoki), Tupos (< Tuposkylä), sotkamolainen kn. Jormas (< Jormasjoki, -järvi), utajärveläinen kn. Ahmas (< Ah-

⁷ Tunnettujen paikkojen nimistä käytetään mielellään elliptisiä muodostumia (perusosaa), esim. *Hailuoto* > *Luoto*, ja tätä tietä on varmaan syntynyt runsaasti yhdistämättömiä paikannimiä (vrt. MODÉER Småländska skärgårdsnamn 64). Munsalasta LARS HULDÉN mainitsee esim. nimet *Hummelholmen* > *Holmen*, *Granträsket* > *Träsket* (Ortnamnen i Munsala, laudaturtyö s. 13).

⁸ Epeksegeesejä syntyy etenkin yhdistämättömistä vertailunimistä, jotka eivät ilmaise maaston laatua (esim. *koni* > *konilletto*). Ks. VILJO NISSILÄ Itä-Karjalan paikannimien appellatiivisista piirteistä. Vir. 1944 s. 404.

⁹ NISSILÄ Itä-Karjalan matkanimistöä. Kalevalaseuran vuosikirja 35 (1955), 251, 252.

¹⁰ Iin kirk. ark. III 2, 17 s. 130.

masjärvi), kuusamolainen kn. Multas (< Multasjärvi), simolainen tn. Kuivas (< Kuivasjoki), haukiputaalainen tn. Kuivas (< Kuivasjärvi Oulujoella), joihin sisältyy alun perin *nen*-loppuinen sukunimi (Muhonen, Tuponen, Jormanen, Ahmanen, Multanen, Kuivanen).

Valaisevan esimerkin *sti*-tyypin synnystä tarjoaa pohjoissuomalainen pn. *hijasti* (*hijastillahti*, *hijastinsalami*, *hijastinsu*), joka on selvä elliptinen muodostuma mon. genetiivistä: Hiedastensalmi, vrt. Hiedhaisten Haara 1653 VA rr 8: 105, Hedastensuo 1736 MHA F 21, 18, Hiedasten Lachti 1766 OMK IJA 1, Hijastenperä, Hiedastenperä, -kangas, -suo 1857 OMK IJA 7i, Hiastensuo 1869 MHA F 21¹ 34/1, Hiastinlahti 1876 MHA F 21¹ 36/1, joista näkyy nimen kehitys (*hiedasten* > *hieasten* > *hijaste* > *hijasti*). Juuri *sti*-loppuiset nimet — ainakin osaksi — ovat varmoja esimerkkejä ellipsistä, sillä niissä ei voi tulla kyseeseen a b s t r a h o i t u m i n e n (paikallissijathan ovat *hietasesa*, *hietasella* jne.). Tyyppejä selventävä on myös simolaisen Rajasti-nimen kehitys.¹¹ Vielä nykyisinkin elää Simoniemen ja Maksniemen kylien rajoilla nimiryhmä Rajajoki, -letto, -niemi, mistä alueen asuja — esim. Oluff Raia 1549 VA 4536: 5 — lienee saanut nimensä. Myöhemmin nimestä on seuraavia muotoja: Bertill Rajaisten 1671 VA 9157: 69, Johan Bertilsson Rajast 1692 VA 9205: 14, Lars Rajasten 1701, Lars Rajaste 1705 (Kemin kirkonkirj. jälj., VA) sekä Iistä Maria Rajasti 1779 (Iin kirk. ark. III 2, 5), joiden genetiivistä käyttöä valaisevat sellaiset merkinnät kuin Rajaisten Märthen 1600-luvun Oulusta¹², Yrjänäisten Mats 1745 VA 9352: 104 Oulunsuusta, Ollinsare Pähl 1745 VA 9352: 156 Salosta, ym. Tällaisissa ilmaisuissa ristimä- ja sukunimi ovat helposti — etenkin vieraskielisten kirjurien merkinnöissä — voineet vaihtaa paikkaansa: Nilss lachden, Michel Saren 1576 VA 4747: 84 Kuivaniemeltä ja Simosta Lars Rajasten I. Rajaste, jotka sitten ovat siirtyneet myös paikalliseen käyttöön ja kehittyneet analogisiksi *i*-muodoiksi (Rajasti).¹³ — Tutkimusalueen ja sen lähistön *sti*-tyyppejä edustavat lisäksi seuraavat nimet: Selkäkuifwa Engh 1675 VA rr 14: 79 ~ Sälkä Kuifwaste Äng, Sälkä Kuifwasti Äng 1673 VA rr 13: 540 Oulunsalosta, Karasten Nijty ~ Karastin Nijty 1732 MHA F 21 13/15 Kellosta, Orastin Suo 1831 MHA F 21^b 1/11 Etelä-Iistä.¹⁴

Yhdistettyjen paikannimien määriteosa on yksikön nominatiivissa, yksikön genetiivissä ja monikon genetiivissä. Nominatiivinen määriteosa ilmaisee yleensä paikan laatua: *aittaranta*,

¹¹ Ks. MARTTI RÄSÄNEN Nimityypistä Tavast(e), Ervast(i) yms. Virittäjä 1936.

¹² A. VIRKKUNEN Oulun kaupungin historia I 582.

¹³ *sti*-nimistä ks. VILJO NISSILÄ Vuoksen paikannimistö I 26 ja Tavastland. Virittäjä 1941 s. 48—61.

¹⁴ Osa *sti*-nimistä on skandinaavista tai muuta vierasta alkuperää: *Ervasti* < Acr(n)fast, *Holvasti* < Hol(m)fast (M. F. LUNDGREN — E. BRATE Svenska personnamn från medeltiden 311, 107), *Silvasti*, *Silvast* < Sylvester (VILJO NISSILÄ Nikolauksen kultti ja nimistömmme. Virittäjä 1956 s. 240), joista taas on muovautunut lyhennyksiä: *Erva* ~ *Ervoi*, *Silva* ~ *Silvoi*.

alakari, etelänokka, etuhieta, häpaniemi, hahtikari, hautaniemi, jüstokalla, jürkkäranta, jänesnokka, keihäsranata, kotanenä, pirttikari, siiväsalamä, särkipenä, tulisäri, üsikrunni, vakkalatto, vihkosäri. Joissakin tapauksissa nominatiivisena attribuuttiosana on erisnimi, henkilönnimi, esim. *lanķimärrantä¹⁵*, *parhaniemi, räsakkakoski, -säri, simakkasalami, sulikkatörmä*, joihin sisältyvät hn. Lanki, Parha, Raasakka, Simakka ja Sulikka, kuten vanhoista asiakirjoista käy selville. Ne eivät kuitenkaan tarjoa mitään selvää kuvaa muotojen kehityksestä, sillä rinnatusten niistä on sekä nominatiivisia että genetiivisiä muotoja: Langiman Laxo 1768 (VA Kemi 73), Parhan Niemi 1667 (Iin kirk. ark. III 27, 2 s. 16), Parha Njemi 1766 (OMK IJA 1), Rasaka Kårf 1616 (VA 4991: 29), Rasakan Karj 1635 (VA rr 3: 105), ym. Esimerkiksi Raasakka-nimestä on käytössä nykyisin etupäässä nominatiivimuotoja: *räsakkakoski, -karjpas, -säri, -suo, -suanto*, jotka edustanevat ryhmän vanhinta ainesta, kun sen sijaan *räsakarranta*, talon kohdalla oleva Iijoen ranta, on uutta nimitystä ja *räsakampato* taas ilmaisee omistussuhdetta. Oulun murrealueen nimityksessä tämä kahtalaisuus onkin yleistä, esim. Sankijoki, -järvi ~ Sanginjoki, -järvi Oulujoella (vrt. Matz Sangin 1609 VA 4865a: 15), ym. — Etelä-Iin Liedeksen talon niitynnimi *kitilavonala* on ilmeisesti syntynyt genetiivisistä muodosta *kitillavonala* (< *kitinladonala*, vrt. Kitin njemi 1787.OMK IJA 1c), jossa assimiloitumistietä syntynyt geminaatta on painottomassa asemassa lyhentynyt (vrt. myös *kitilakso* Vähässäkyrössä). Osa näennäisistä henkilönnimienominatiiveista voikin siis olla alun perin genetiivejä.¹⁵

Tyypillisin henkilönnimissä yhdistettyjen paikannimien määritteenä on tietenkin genetivus possessivus: *ätelletto, antilletto, jämpsäntörmä, kurlinķari, palukarranta, personoja, tirörranta*, mutta on sitä myös käytetty appellatiiveista: *lukkariimperä, sätarinniemi, uko^hharju*, vieläpä *ahävenemmatala, kissanķoski*, ja yleinen on myös genetivus loci: *kahilanalus, ojanniemi, pohojärķukunnu, särempä* ym. Varmaan nennoppuisten sukunimien malliin on syntynyt analoginen paikannimi *tasaselletto*, tasainen, matala letto ulkomeressä.¹⁶ — Paikannimien mon. genetiivinen määriteosa on länsisuomalaista tyyppiä: *akkainpelto, väjainalus, lehtoinmā, lastenķari* (Olhava), *naistelletto* (Haukipudas), ym.

Iin paikannimien rakennetta muovaavia tekijöitä ovat lisäksi assimilatio, esim. *rümmäüssuo* < *rühmäüssuo*, Ryhmäyssuo 1857.OMK IJA 7i, ja dissimilatio, esim. *lolöpparranta* < Torpanranta, Torp 1787 MHA F 21^d 3/17. Kirjurinetymologia voi olla Parhaniemestä 1787 tehty merkintä Parahan Njemi (MHA F 21d 3/13), ellei kysymyksessä ole jokin erikois-švaa tapaus, ja sellaiseksi voidaan tulkita myös H. DEUTSCHIN Iijoen Ikonkoskesta (Ikko) käyttämä nimitys Ikonen,

¹⁵ Nominatiivisesta henkilönnimestä yhdistetyn paikannimen määriteosana ja siihen vaikuttavista tekijöistä vrt. VIILJO NISSILÄ Vuoksen paikannimistö I 34.

¹⁶ Analogiasta enemmän ks. NISSILÄ mt. I 34.

joka taas on tunnettu sukunimi läheisessä Yli-Iin Karjalankylässä.¹⁷ Epävarma on samaten kärjäkirjurin v. 1654 käyttämä Hariusoja-muoto Harisojasta (vrt. myös Harisäia Eng 1666 VA rr 11: 874), joskin Harisojansuu on ollut tunnettu harjuksien pyyntipaikka.

Paikannimien johtimia

Iin paikannimien johtimisto on melko köyhä. Yleinen on tietenkin talonnimistön johdin *-la, -lä*, esim. Ellala, Leistola, Mäkälä, joka parissa paikannimessä on kehittynyt toistakin tietä. Eteläiläiset *vähälämperä* ja *ojalamperä*, jotka ovat Liedesojan vierekkäisiä lahtimaisia, nykyisin maatuneita laajentumia, ovat primäärisiltä asuiltaan olleet epäilemättä *vähällähemperä* ja *ojalahemperä* (vrt. Wehelachti 1648 MHA F 1, 117, Wähällä lahdella Liedesojan Partahalla 1699 Iin kirk. ark. III 25, 1 s. 32), sillä mitään esim. asumuksiin viittaavaa traditiota ei ole olemassa.¹⁸ Nimistön leimaa antavimpia johtimia ovat lisäksi *-nen*, esim. *pühtinen*, *soronen* (sukunimiä), *kaitanenapaja*, *punanenkeppi*, mistä ryhmästä on myös *s*-loppuisia, esim. *nürrüesperä*, sekä lokaalis-kollektiiviset *-kko, -kkö, -sto, -stö*, esim. *kloppeikko*, *lepikkosäri*, *solleikko* (Haukipudas), *murrommättäkkö* (Kello), *majaputtärkoivikko* (Haukipudas), *harseikko*, *kannikkopelto* l. *kannistopelto*, *heikistönsuo* (Heikistönsuo 1748 MHAF 21 14/22), *kallistonsuo*, *koukistonsuo*, *kouristo* (Haukipudas) ym. Vanhoista merkinnöistä on kuitenkin todettavissa, että eräissä nimissä (esim. *heikistö*, *koukisto*) *sto*-johdin näyttää olevan sekundäärinen ja syntyneen mon. genetiivistä *-ste(n)*, esim. Heikisten Åja 1732 MHA F 21, 9, Kouristo eller Kourusen vainjo 1784 MHA F 21 14/17, Käukisten Lammen ylipäsä 1689 VA rr 26: 175, Koukusten lammen Ängiar 1699 VA rr 36: 480. Samanlaista siirtymistä tuttuun johdinryhmään on tavattavissa muualtakin.¹⁹

Iin nimistön muista johtimista mainittakoon *-os*, esim. *kaivosvalakama*, ja erikseen *kuokos* 'kuokkamaa, kuokittu maa', esim. *Kuokos* 1760 MHA F 21 14/16 Haukiputaalla; *-us, -üs*, esim. *aitaussäri*, *makkauskivi*, *perkkaus*, *äherrius* sekä erikseen *rümmäus* (~ *rühmäus*), *rüöppäus*, *süvväus* ja vanhoista merkinnöistä *Perkus* Eng 1692 Lim. kär. VA rr 29: 99, Liedes Äijalla *Perkaus* 1678 VA rr 15: 151; *-o* (< *-oi*), josta ks. tutkielman äännehistoriallista osaa; *-i*, esim. *heinikari*, *lehemikivi*, *kolomikivet*, *suorsiletto* ja vanhoista merkinnöistä *Heinima* 1666 Lim. kär. VA rr 11: 858, *Leppi* Åjan Suä 1685 Lim. kär. VA rr 22: 149,

¹⁷ Oeconomiska anteckningar rörande norra delen af Uleåborgs län, under resor derstädes åren 1814 och 1815 s. 339.

¹⁸ Samalla tavoin syntyneitä *la-, lä*-johtimisia paikannimiä mainitaan muualtakin (esim. Virittäjä 1943 s. 343).

¹⁹ Esim. ARVO MERI Vanhan Vehmaan kihlakunnan pitäjien ja kylien nimet I 48. — PERTTI VIRTARANTA Ikaalisten seudun murteen savolaisuudet. Satakuntaa ja satakuntalaisia II 108. — Jaalasta TERTTU SILTANEN mainitsee esimerkin *ahvenistollampi* < Ahvenisten Lambi 1764, 1773—75 (Jaalan pitäjän vesistönimiä, laudaturtyö s. 48).

Koiriperä 1760 MHA F 21 14/20 Haukiputaalla, *Härcki* jerfwen suo 1763 VA Kemi 71 Kellossa, *Leppi Oja*, *Leppikoski* 1764 VA Kemi 71 Pudasjärvellä, *Lehmiperä* 1769 MHA F 21^d 15/15 Alakiimingissä, *Hångi* Suo 1813 MHA F 21^c 4/14 Yli-Iissä, *Heini* Suo 1826 MHA F 21^c 5/12 Kuivaniemellä, *Hångi* Aron Suo 1831 MHA F 21^b 1/18 Etelä-Iissä; *-ue'*, *-üe'*, esim. *uiskarirrantu^ve'*, *neitti^venoja* (Haukipudas); *-e'*, esim. *lähessuo*, *ruostepperä*; *-in*, esim. *asun^vkari*, *nostimperä*; *-nki*, esim. *peililetto* l. *peilin^vkiletto* (ruots. spegling), *röti^vnki* l. *röti^vn^vn^voja* (vääntymä Rödlinistä), *vatun^vki* (ruots. Vatungen); *-ja*, *-jä*, esim. *nukkuja*, *valavoja*; *-iä*, esim. *merijä^vjärvi*, Meriänjärvenrämet 1831 OMK IJA F 21^b 1/10; *-io*, *-iö*, esim. *rouni^vjopelto*, *paharä^vmijö*, Paha Rämö 1732 MHA F 21, 8, jossa appellat. *rä^vmio* 'vesiperäinen suo, suonsilmä', ja vanhoista asiakirjoista *kirja^vnurmi*, *Kirjonurmio* 1777 OMK IJA 1, *Randio* Vajnio 1787 MHA F 21^d 3/24, *karjasnurmi*, *Karjala Nurmio* 1766 OMK IJA 1, *Tuhkanurmio* 1832 MHA F 21^c 7/19 (Haukipudas). Johtimien syntyä esimerkit eivät siis yleensä valaise.

Primääriset ja sekundääriset nimet

Tarkastellessamme Iin nimistöaineistoon kuuluvia paikannimiä *ahaven^vkarj^vas* Ahven kangas 1766 MHA F 21d 1/10 ja *on^vkipelto* Oncki peldo 1766 MHA F 21d 3/26 emme voi olla kysymättä, miksi kangas ja pelto ovat saaneet tällaiset nimet. Lähiympäristön nimiin tutustuessamme saamme kysymykseen yksinkertaisen selityksen: ne eivät ole primäärisiä (alkuperäisiä) nimiä, vaan ne ovat lainautuneet läheisistä Ahvenlammesta ja Onkilammesta. Etelä-Iin Pitkänkarin lohijuoniin kuuluva nimitys *karsikko* ei voi myöskään olla alkuperäinen, sillä mitään reaalista nimenantoperustetta ei siinä ole. Nimen onkin sille antanut läheinen Karsikkoranta, ja samalla tavoin on syntynyt esim. Pohjois-Iin hävinneen jokipadon nimitys *kirja(n)^vnurmi*, joka on lähtöisin rannalla sijaitsevasta samannimisestä niitystä. Tällainen ns. sekundäärinen paikannimi sisältää siis kokonaan tai osaksi valmiin nimen, primäärisen nimen, joka on saatu jostakin läheisestä paikasta. Sekundääriset nimet muodostavat varsin runsaan ryhmän paikannimistössämme, joskin ne monesti saattavat olla melko satunnaisia ja siitä syystä lyhytikäisiä.

Sekundääristä nimeä sanotaan kokosekundääriseksi, kun alkuperäinen, primäärinen, nimi sisältyy siihen lyhentymättömänä. Niinpä Vuoksella Laitasalmi on antanut nimen läheiselle lahdelle (Laitasalmenlahti), rannoilleen (Laitasalmenrannat) ja lähivesistölle (Laitasalmenvesi).²⁰ Moni suuri saari on antanut nimensä pienille lähiluodoille, kuten VÄINÖ KARVINEN on osoittanut tutkielmassaan Rantasalmen saarien nimistä (PNA). Myös Iin paikannimistössä on ryhmästä runsaasti esimerkkejä: *alahieta* > *alahi(e)^vjanarpa*, *kurtin^vkari* > *kur-*

²⁰ NISSILÄ Vuoksen paikannimistö I 102.

tinäkariytsäikkä, laitakari > *laitakarimmatala, -karirreimäri, -kariytsalami*, ym. Etelä-Iin Karhuan kalastusalueeseen kuuluva Maaletto on antanut nimensä kaikille lohijuonilleen: *mäletoneteläsiä, -länsisiä, -karijuoni, -ulukajuoni*.

Ns. määritesekundäärisissä paikannimissä on taas yhdysperäisen paikannimen attribuuttiosa koko ryhmälle yhteinen: *illinkoski, illimpato, illinsu(v)anto* tai Pajarinkallio, -koski, -pato, -perä, -saari, -suvanto, missä jokin nimistä on primäärinen (siis ensimmäinen) ja muut sekundäärisiä. Etelä-Iin Pitkänkarin lohijuoni Kotakoukku, jossa appellat. *koukku* merkitsee eräänlaista alkeellista lohenpyydystä,²¹ on saanut nimensä läheisestä Kotaniemestä, Kätänieniemi 1667²², Etelä-Iin Purnuoja Purnusuosta, Purnusuo 1766 OMK IJA 1, Pihlajalahti Pihlajakarista, ym. — Primäärisen nimen määrittäminen joissakin tapauksissa vaatii tutkijalta tarkkaa paikallisten olosuhteiden ja menneisyyden tunteusta, muutamissa taas asia on itsestään selvä (esim. *ahavenkämjas* < *ahavellampi*).

Tutkimuksessaan Småländska skärgårdsnamn (s. 251) IVAR MODÉER on esitellyt eräitä primitiivisiä paikannimiä, joissa paikka on ilmaistu prepositiorakenteen avulla: Grunden ini Båtnäseviken, Grundet utom Grundebåden ym., ja samanlaisia mainitsee J. NORDLANDER (Uland < Vthmedland 1558 ym.).²³ Tutkimuksessani Vuoksen paikannimistöstä (I 98) olen maininnut eräitä esimerkkejä näistä ns. prepositionimistä: Yliojsuu, Ylipuolenranta, Ylitsejärvi, Ylitselahti, Ylitselahdenniitty, ja PERTTI VIRTARANTA on esittänyt ryhmästä, joka on tuttu Vironkin paikannimistössä (esim. Altkylä, Alttuba,-toa), sellaisia esimerkkejä kuin *altatiä*, pelto Kiikan Kiimajärvellä, Altatienvainio Ikaalisten Heittolassa sekä Sepäntykköömooisio Kiikoisissa.²⁴ Iin paikannimistöstä olen merkinnyt muistiin mm. *poikkiojampellot* Pääckiojapeldo 1766 MHA F 21^d 3/26, Kaikkosen ja Puolakan talojen peltoja Liedesojan toisella rannalla, *üli-pelto* Ylipelto 1740 MHA F 21, 23, Korvalan talon entinen pelto Leppisaaressa Iijoen toisella puolella, ja Limingasta Tuonpuolen wainio 1748 VA rr 84: 156, ym.

Vanhoissa lähteissä on paikkoja monesti määritelty pelkästään paikallisisijoilla. Niinpä Iin pappilan viljelysmaat on lueteltu v. 1699 seuraavasti: Pohjas Puolella Palwetun lachtia, Wähällä lahdella Liedesojan Partahalla alla Talwitien, Jsoila lahdella, Pisimän Hevojan Peräsä, Majawan Järfwellä, Palwetun Peräsä, Palwetun Suusa, Suden Huonehen Lahdella, Wähällä Lahdella, Liedesojan partahala.²⁵ Samanlaista viljelyksien paikallistamista on ollut muuallakin,

²¹ NISSILÄ Iijokisuun kalastuksesta. Pohjois-Pohjanmaan Maakuntaliiton vuosikirja IX (1944—45), 90, 91.

²² Iin kirk. ark. III 27, 2 s. 16.

²³ Svenska landsmål 15: 2 s. 20.

²⁴ Satakunnan paikannimiä IV (Kotiseudullemme 4 s. 70). — Kysymyksestä skandinaavisessa nimistöntutkimuksessa ks. tark. KRISTIAN HALD De danske Stednavne paa -um (Köönpenhamina 1942). ²⁵ Iin kirk. ark. III 25, 1 s. 26, 27, 32.

esim. Isoin peuran tykönä Wähänäiansuu 1673 VA rr 13: 195 Limingassa, Kähisewan Käsken alla 1687 VA rr 24: 82 Ylikiimingissä, Lampukurunänäs, Harjan takana 1736 MHA F 21, 18 Pohjois-Iissä, Bentin tykönä 1766 MHA F 21^d 3/26 Etelä-Iissä, ja samaan tapaan Etelä-Iin Jakkilan talon vanha isäntä luetteli kesällä 1947 viljelysmaitaan (esim. *jakkilan niitit palavetumperäsä*). Tällaiset paikannimimääritykset ovat tavallisesti varsin spontaanisia eivätkä ne ole voineet kiteytyä varsinaisiksi paikannimiksi, joskin ne ovat yleisiä koko itämerensuomalaisessa paikannimimaailmassa.²⁶

On nimiä, jotka alkuperäisestä funktiostaan ovat siirtyneet merkitsemään jotakin muuta paikkaa, vaikkapa uuden paikan ja sen nimen välillä olisikin loogillinen ristiriita. Niinpä kaupungin nimi Lappeenranta on alun perin ollut rannan nimitys, Käkisalmen salmen nimitys ja Jyväskylän on merkinnyt vain kylää, jne. Tällaisia ns. p a i k k a - l . m e r k i t y s s e k u n d ä ä r i s i ä paikannimiä on Iissäkin runsaasti. Niinpä esim. primäärinen pn. *jojeņsü* (< *ijojensü*) siirtyi joskus 1600-luvulla sen äärellä sijaitsevan talon nimeksi ja siitä talon omistajien sukunimeksikin, niin että myöhäsyntyisessä apajannimessä *jojeņsü^hhakema* on määriteosana merkitysekundäärinen sukunimi. Samalla tavoin on syntynyt Perämeren rannikolle jokiapajien ja lohijuonien nimityksiä: *kirja(n)nurmi*, *rīhiranta*, *maitovalakama*, *haukka*, *pikkumäntü*, *selekämäntü*, *kotanenä*, *ükspeņsas*, *maksa* (iiläisiä apajannimiä), Naistenletto, Lehmikivi, Inakari, Kurtinhauta Haukiputaalla, Henkikallio, Velkaletto Olhavassa, Ryöskeri (< Rödskår), Häskeri (< Hästskär), Vatunki (< Vatungen) Kuivaniemellä, Hunskeri (< Hundskär). Simossa, ym. Monesti paikkasekundäärisen paikannimen selvittely voi tuottaa vaikeuksia, jos lainanantaja-paikannimi on hävinnyt. Siksi nimistön etymologioimisessa tämäkin näkökohta on varteen otettava tekijä.

II. PAIKANNIMIEN ÄÄNNEHISTORIAA

Iijokisuun paikannimistö edustaa niitä murteita, joista niiden ensimmäinen tutkija J. H. VENNOLA on käyttänyt nimitystä Pohjois-Pohjanmaan rantamurteet²⁷ ja joita LAURI KETTUNEN nimittää Pohjois-Pohjanmaan (eli Oulun) murteiksi sekä MARTTI RAPOLA pohjoispohjalaisiksi murteiksi.²⁸ Tutkimusalueen nimistö on yleensä hioutunut jokisuun murteen mukaiseksi, joskin eräissä nimissä on vielä arkaistisia merkkejä vanhemmasta kannasta ja muutamissa näyttää olevan naapurimurteistojen selviä jälkiä.

Kun tutkimukseni kohteena oleva Iijokisuun paikannimistö tarjoaa ver-

²⁶ Kysymyksestä ks. VILJO NISSILÄ Itä-Karjalan paikannimien appellatiivisista piirteistä. Viritäjä 1944 s. 400—405.

²⁷ Äänneopillisia havainnoita Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta (1896).

²⁸ Suomen murteet I-III A, B. — Johdatus suomen murteisiin 96.

raten suppean pohjan äännehistorialliselle katsaukselle, on materiaaliksi otettu koko vanhan Iin ja myös sen lähiseutujen nimistö, joka on poimittu tuomiokirjoista 1600-luvulta lähtien sekä myöhemmstä laajasta kartastosta. Esimerkkejä on valittu Iin Olhavasta, Kuivaniemeltä, Haukiputaalta, Kellosta, Ala- ja Ylikiimingistä sekä Yli-Iin Pirttitörmästä, Karjalasta, Maalismaasta ja Oijärveltä. Kauempaakin — aina Limingasta ja Hailuodosta — on joitakin äännehistoriallisia probleemeja selventäviä nimitapauksia otettu varteen. Vanhan kirjakielen edustajan, liminkalaissyntyisen LJUNGO TUOMAANPOJAN maanlaki (ja kaupunginlaki) tarjoavat valaisua Oulun seutujen kieleen 1600-luvun alkupuolelta²⁹, ja muutamia kysymyksiä selventää myös raahelaisen JACOBUS CORTEN onnentoivotusruno v. 1674.³⁰ Mielenkiintoista käyttämätöntä materiaalia ovat tarjonneet eritoten kellolaisen ANTTI VAINION laatimat perunkirjoitukset 1800-luvun alusta sekä laaja perunkirjoitusten kokoelma saman vuosisadan myöhemmiltä vuosikymmeniltä. Olen lukenut myös eräiden heränneiden iiläisten 1800-luvun puolivälissä lähettämiä kirjeitä rovasti F. G. Hedbergille³¹, joskin niiden kielessä näkyvät selvästi silloisen uskonnollisen kirjallisuutemme jäljet. Oulun viikkosanomista, jonka kieliasuun Oulun seudun murre suuresti on vaikuttanut, olen tarkastanut eräiden 1800-luvun äännekysymysten (ennen kaikkea *h:n* historian) selvittämiseksi vuosikerrat 1829³², 1840, 1852, 1853 ja 1866. Iin murteesta on ollut käytettävissäni myös J. LAHERMAN kirjoittama Äännehistoriallinen tutkielma Iin murteesta³³. Muut vähäisemmät lähteet käyvät selville tekstistä.

K O N S O N A N T I T

Sananalkuiset konsonantit

Iijokisuun paikannimistöön kuuluu eräitä ruotsalaisperäisiä — ainakin osaksi — retkinimiä, joissa esiintyy ruotsin kielen fonetiikan piirteitä: *f*:ää ja muutamia konsonanttiihtymiä sanan alussa.

Vielä 1800-luvulla oli Iin murteen sanastossa runsaasti *f*-alkuisia muotoja: *föroonatuxi* ~ *förornatuxi*, *förmyntarixi* (kellolaisen Erkki Vehkaperän per. k. 8. 1. 1810. OMA), *fullmahtein* 1815 (Iin kirk. ark. III 27, 3 s. 333), ja omalta ajaltaan LAHERMA luettelee koko joukon *f*:llisiä sanoja: *fanki*, *fini*, *fouti* (kai *fouvi*), *färi* sekä viittaa samalla siihen, miten ylikylissä sananalkuinen *f* on korvattu

²⁹ Sveriges rikes landslag, stadfastad af konung Christopher år 1442. Öfversättning på finska språket af LJUNGO THOMAE. Julkaissut WILH. GABRIEL LAGUS. 1852.

³⁰ KUSTAVI GROTFELT Muutamia lisiä suomalaisen kirjallisuuden historiaan 1600-luvulla (Hist. ark. XII, 1).

³¹ Kirjeet ovat Suomen evankeliumiyhdistyksen hallussa olevasta rovasti F. G. Hedbergin kirjekokoelmasta.

³² SUOMA TOLVANEN Oulun viikkosanomien sanastoa v. 1829. Käsikirjoitus. Suomen kielen laitos. ³³ Käsikirjoitus 1912. Suomen kielen laitos.

v:llä (IiM 52). Vieläkin voi vanhemmilta kuulla muotoja *fan̄kifōrari*, *silla-foūvi*, *pūfati* ja nuoremmiltakin *fīni*, vieläpä Yli-Iin Jakkukylässä vanhoilta *f*:n ja *h*:n akustisesta läheisyydestä johtuen (?kuuloerehdysmuodon) *hīni*. Paikannimistössä on myös *f*:llisiä muotoja, kuten esim. *finniḡkari*, *fiskeri*, *färriranta* (ruots. färja) ja hävinnyt *Fäudin Cari* 1756 MHA F 21, 3, vieläpä Yli-Kiimingissä *Farin peldo* 1770 MHA F 21^d 1/47, joissa *v* on kuitenkin alkanut yleistyä: *vinniḡkari*, *värriranta*, *palukavvəri* ja miltei yksinomaan *viskeri*.

Ottamatta lukuun murteen muutamia omaperäisiä deskriptiivisiä ja onomatopoeettisia sekä tendenssianalogisia sanoja (esim. *krapsä*, *protisē*, *prāḡkäsāri* LAHERMA IiM 27) tavataan monissa appellatiiveissa ja paikannimissä sananalkuiset konsonanttiyhtymät *fl*, *fr*, *kl*, *kn*, *kr*, *pl*, *pr*, *tr* sekä eräitä *s*-alkuisia konsonanttiyhtymiä. Vanhoissa asiakirjoissa on sellaisia sanoja kuin *frouva* 1798 (Iin kirk. ark. III 27, 1 s. 195), *trōijy* (kellolaisen Erkki Haapaniemen per. k. 6. 5. 1808. VA Kemi 136, 10), *pläcki pikari*, *pruuni prässi kangas* (alakiiminkiläisen Antti Kotajärven lesken Liisan per. k. 10. 10. 1809. VA Kemi 136, 72), *Glasiprüukin* (kellolaisen Heikki Jämsän per. k. 13. 4. 1810. OMA). 1860-luvun perunkirjoituksissa ovat aivan yleisiä muodot *halstooppi*, *kaarmi-stooli*, *kaffeprännari*, *klaffuskaapi*, *klasi*, *plakkari*, *plankkusaha*, *skaapi*, *tratti*, *trenki*, ja samanlaisia muotoja tavataan Juho Paakkasen, Maria Palmgrenin sekä Jafet Mahlbergin kirjeissä rovasti Hedbergille 1860- ja 70-luvulla (esim. *frouvinen*, *krantut*, *prouvasti*, *saarnastoolit*, *skyyti*). Jo Ljungon teksteissä esiintyy muotoja *granni*, *Frouua* (esim. s. 3), Oulun viikkosanomissa 1829 *kraaseli* 'eräs hylje-laji' (n. 14) ja Iin murteelle vieras *kraaselin spekki* 'hylkeen rasva' (n. 14). Lahermalla on niistä suuri määrä esimerkkejä: *frahti*, *froūva*, joiden konsonanttiyhtymän *f* on voitu korvata myös *p*:llä (*prahti*, *proūva*), edelleen: *klapata*, *klēni*, *klitu*, *klūtuta*, *knappi*, *krāvi*, *kratulat*, *krin̄ki*, *krōppi*, *kropsu*, *krūnu*, *krōni*, *plakkari*, *plavi*, *plēki*, *pläkkiseppä*, *prōmu*, *proūvasti*, *prūkata*, *tren̄ki*, *troppi*, *trossi* (IiM 7, 26, 28). *s*-alkuiset konsonanttiyhtymät ovat harvinaisempia, esim. *klotata*, *krätari*, *prī* (sprii), *trikätä*, mutta tavataan myös *s*:llisiä esimerkkejä: *skūti*, *skrūvi*, *skrāpi* (LAHERMA IiM 26). Iin murteesta sananalkuiset konsonanttiyhtymät ovat kuitenkin nopeasti häviämässä, niin että esim. *roūva* on yleisempi kuin *froūva* tai *proūva* ja samoin *laku*, *lasi*, *läski*, *nuppi*, *ravi* ym. ovat nuorten kielessä syrjäyttäneet vanhat muodot (*flaku*, *klasi*, *fläski*, *knuppi*, *kravi*). Jopa deskriptiivis-onomatopoeettisissakin sanoissa kuulee jo sellaisia muotoja kuin *rotisē*, *rāḡkäsāri* aivan yleisesti.

Jokisuun ja merenrantojen paikannimistössä tapaamme samoja sananalkuisia konsonanttiyhtymiä: *klāma*, *klāriḡkivi*, *klasiranta*, *klippi*, *kloppeikko*, *klupuoja*, *krāsukka*, *kreukserranta*, *krisit*, *krunnit*, *krupu*, *krūmuḡsäri*, *krōninaukko*, *plassinnokka*, *haukamplassi*, *prāvalletto*, *prōmuranta*, *prusilarranta*, *proūvaḡsäri*, *tuhkaprūki* ym., ja runsaasti niitä on myös vanhassa nimistössä, esim. *Klupusuo*, *Plāsteri peldo*

1766 MHA F 21^d 3/23, 25 Etelä-Iissä, *Krintipelto*, *Traananpelto* ja *Trattilanpelto* 1857 IJA 7i Pohjois-Iissä. Iijokisuussa (Haminassa, Ojakylässä, Ala- ja Yli-rannalla) nimistön sananalkuiset konsonanttiyhtymät ovat verraten yleisiä varsinkin vanhemman kalastajaväestön keskuudessa, joka usein on tekemisissä rantaviivan ruotsalaisperäisen nimistön kanssa. Sen sijaan muiden väestöryhmien — etenkin nuorten — kielessä kaksikonsonanttisuus on häviävä piirre (*läma*, *lasirranta*, miltei yksinomaan kaikkialla *lipp*i, *loppeikko*, *räsukka*, *räva*, *rouvvaqsäri* jne.), ja samaten naapuristossa, LAHERMAN mukaan Jakkukylässä, Olhavalla ja Haukiputaalla (IiM 7), se on vieras. Näiden kylien vanhoissa nimenmerkinnöissä on kuitenkin kaksikonsonanttisuutta (esim. Haukiputaalla *Plätun peldo* 1760 MHA F 21 14/17, Kuivaniemellä Lemmetin *Krupu* 1767 MHA F 21^d 2/14, Alakiimingissä *Prackulan* kaisto 1769 MHA F 21^d 15/18), mikä viittaa ilmiön aikaisempaan laaja-alaisuuteen. Sehän on koko Pohjanlahden rantamurteistoille ominainen (vrt. esim. Hailuodossa *Greckon* nänä, *Kropi*, tn. *Granatila*, *Greckilä*, *Pramila*, *Procko*, *Truppucka* 1766 MHA F 21^d 26/1, 5, 6, 19).

Paikannimistön *s*-alkuiset konsonanttiyhtymät ovat kokonaan hävinneet. LJUNGO käyttää vielä appellatiivia *stango* (s. 83) ja eräissä vanhoissa asiakirjoissa esiintyy nimimuoto *Stango* Karij 1609 ja vähän myöhemmin 1658 *Stängen* Cari (Iin kirk. ark. III 27, 2 s. 1, 8), mutta nykyisin on yksinomainen muoto *tanjokari*. Sananalkuinen *s* on kadonnut paikannimistä *krapa* ~ vieläpä *rapaletto* (< *skrapa*), *pitsinkari* (< oik. Spitsinginkari), *päkkilärranta* (vrt. Heyki *Spaek*, Henos *Spaek* 1445 FMU III 365, Jöns *speki* 1552 VA 4545: 2), *tukkikari* ja *tallipelto* (Haukiputaalla), joista viimeksi mainituista on ollut *s*:llisiäkin kirjoitusmuotoja, esim. *Stuckearij* 1612 VA 4989: 13, *Stalli peldo* 1760 MHA F 21 14/20 ja lisäksi *Stalli* peldo 1770 MHA F 21^d 1/54 Ylikiimingissä, *Stalli* wainio 1766 MHA F 21^d 26/9 Hailuodossa. Haukiputaalainen tn. (sn.) *Luukela* on yhdistettävä henkilönnimiin Hn *Stuk* 1549 VA 4536: 5, michel *shuuki* 1570 VA 4718: 52 ja vaikkapa Staphan *Luuki* 1675 VA rr 14: 158.

Iijokisuun murteen monien appellatiivien ja paikannimien traditionaaliset sananalkuiset *f* ja konsonanttiyhtymät — verrattuina pohjoisen Olhavan ja eteläisen Haukiputaan murteisiin — ovat jatkuvuudestaan (ja ehkä osaksi synnystäänkin) saaneet kiittää niitä vilkkaita kauppayhteyksiä, joita Iin Haminalla menneinä aikoina on ollut esimerkiksi Tukholmaan ja myös Suomen ruotsalaisalueille³⁴, sekä ruotsalaista sivistyneistöään, jota Iissä vielä 1800-luvulla oli harvinaisen runsaasti³⁵. Nykyisin taas kirjakielen yhä levenevä tuntemus ja kansakoulun puristiset harrastukset hävittävät ruotsalais-

³⁴ VILJO NISSILÄ Iin vanhaa Haminaa ja haminalaisia. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton vuosikirja X (1946–47), 23—.

³⁵ VILJO NISSILÄ Iin sivistyneistöä ja sen elämää 1800-luvulla. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton vuosikirja XI (1948), 41—.

peräistä murreosanastoa, ja kun sen mukana kaksikonsonanttisuus on käymässä vieraaksi, vähitellen vaikeasti äännettäväksi, myös paikannimistön kieliasussa on tapahtunut muutoksia, joskin hitaammin.

Sanansisäiset konsonantit

Konsonanttien geminoituminen

Pohjois-Pohjanmaan murteen ominaisuuksia on yleisgeminaatio, lyhyttä painollista tavua seuraavan painottoman tavun alkukonsonantti on geminoitunut, kun siihen konsonantin kadon tai vokaaliutumisen johdosta on syntynyt pitkä vokaali tai supistumadiftongi (esim. jokisuulla *mustamputtämperä*, *makkauskivi*, ylempänä jokivarressa *lainepputtäjjärvi*). Myös toisen tavun alkuperäinen *i*-loppuinen diftongi on vaikuttanut supistumadiftongin tavoin (esim. *assuinkari*, joka on kuitenkin myöhäinen kirjallinen laina, tav. *assu^hkari*, *assu^hhuone*). Geminoitumisen piiriin kuuluvat lisäksi lainat, joissa sille on ollut edellytykset (esim. *hovvinirranta*, *loppeikko*). Lisäksi Iijokisuussa tavataan muutamia todennäköisesti savolaismurteiden vaikutuksesta syntyneen erikoisgeminaation piiriin kuuluvia paikannimiä: *kintaskoski*, *kintassäri*, *kintämpeukalo*, *perkkaus*, *turpe* ~ *turpp^hensäri*, joissa geminoituminen on tapahtunut tavun laadusta riippumatta.

Yleisgeminaation ikää osoittanevat sellaiset nimenmerkinnät kuin *Soleiko* 1760 MHA F 21 14/21 (Haukipudas), mutta *Pinnoin tausta* 1766 MHA F 21¹ 26/4 (Hailuoto), ja erikoisgeminaation *Perckaus* 1766 MHA F 21^a 10/35 (Pohjois-Ii), *Perckaus Peldo*, Isä *Perckaus*, Lähdet Suon *Perckaus* 1766 MHA F 21^d 3/24, 26 (Etelä-Ii), joskin toisaalta tavataan merkintä *Perckaus* 1732 MHA F 21 18 (Pohjois-Ii). 1600-luvulta olen huomannut yksinomaan geminoitumattomia muotoja, esim. Liedes Äijalla *Perckaus* 1678 VA rr 15: 151, *Perckaus* 1688 VA rr 25: 97. Jos oletamme, että yleisgeminaatio on alkanut saada jalansijaa alueella vasta vokaalien välisen *h:n* kadon jälkeen, niin sen syntyajaksi on arvioitava 1700-lukua, jolloin vielä paikannimimuodot *Hämehensuo*, *Putahanperä*, *Ryöppähänranta* ym. olivat tavallisia, joskin tavataan myös *h:ttomia* merkintöjä, esim. 1600-luvulta seliän *partal*, *mättan* rannal 1654 VA rr 8: 246. Tosin nimistössä ja Oulun viikkosanomien sanastossa vielä 1800-luvulla on *h*-muotoja, mutta niissä on jo epäilemättä traditiopakkoa. Sellainen selvä merkintä kuin *Makkauskivenniitty* 1854 MHA F 21¹ 27/4 osoittaa, että 1800-luvun puoliväliin mennessä yleisgeminoituminen oli kuitenkin tapahtunut. Yli-Iin Karjalankylän nimistössä *Kinttainen* ja *Kinttaissuo* 1766 MHA F 21^a 3/10 sekä merkintä *pari kinttahaia* (haukiputaalaisen Johannes Kurkelan per. k. 1. 6. 1810. OMA) ajoittavat ?savolaisen erikoisgeminaation leviämisen Iijokisuun murteeseen ainakin 1700-luvulle.

Klusiilit astevaihtelusuhteineen

Heikkoasteisuus alkuperäisen i-loppuisen diftongin edellä

Yleisistä astevaihtelusuhteista poiketen tavataan heikkoasteisuutta alkuperäisissä *oi*-loppuisissa nomineissa vain yhdessä kokoelmani nimessä: *akolarranta* (< *akoilanranta*), joka sekin on myöhäinen 1800-luvun siirrynnäinen Kemin Lautiosaaresta³⁶, vaikka sielläkin se lienee lounaissuomalais-satakuntalainen laina (vrt. KETTUNEN SM II 82). Epävarma on Jakkukylän *Ikopeldo* 1766 MHA F 21^a 11/12, joka on yhdistettävissä kylän rajalla sijaitsevaan etelä-iiäläiseen *ikko*-nimeen (*ikko* ~ *ikonkoski*, *ikonkannas* ym.). Onko se heikkoasteinen *ikoipelto* vai virheellisesti merkitty *ikompelto*, en voi sanoa, sillä en ole löytänyt alueelta nimeä. Nimiryhmä samoin kuin esim. Isonkyrön seutujen *Ickäila* 1657 VA rr 10: 200 näyttäisivät vahvistavan OJANSUUN ajatusta satakuntalaisen *ikola*-nimen heikkoasteisuudesta (Satakunta III 16), mistä toisin VIRTARANTA (LYSMÄH 1 45, ja NIIL O KOLA (Vir. 1953 s. 121—124). Meren matalikon nimessä *pikkujäko* on alueella yleinen rn. *jäko*, joskin myös muodot *jäkka* ~ *jäkko* (harv.) tunnetaan. Muuten vahva-asteisuus on yleistä (esim. *kukkokallijo*, *kukkomperä*).

ise-vartaloisista nomineista LJUNGOLLA on muoto *callainen* (s. 102), ja LAHERMA (IiM 62) mainitsee appellat. *kärvänen*, joka vieläkin on varsin yleinen. Ne näyttäisivät viittaavan siihen, että ilmiö on ollut ominainen murrealueella, vaikka vahva-asteisuus on sitten voittanut alaa (vrt. *keltanen*, *pakkanen*, *peipponen*). Tällaista on tavattavissa muuallakin (RAPOLA SKH I 110, IKOLA I 293, VIRTARANTA I 55). Kysymyksessä voi olla vieraskin vaikutus, laina, mihin viittäisi nimiryhmä *pakanen* (talo), *pakase/ηkari*, *-rranta*, *Pakanen* strand 1777 IJA k. 1, jotka ovat syntyneet sukunimestä Pakanen. Sen vanhimmat merkinnät ovat horjuvia: Siffert *packanen* 1571 VA 4727: 36, Sigfred *pakainen* 1585 VA 4773: 159, myöhemmin heikkoasteiset muodot yleistivät, mutta kuten sanottu, appellatiivi on yksinomaan *pakkanen*. Olhavassa on myös heikkoasteinen sn.(tn.) *likanen* (vrt. *likkanen*).

Radikaalinen tavunalkuinen astevaihtelu

k : γ

Radikaalisesta tavunalkuisesta astevaihtelusta on Iijokisuun nimistössä muutamia *k~γ* tapauksia. *γ*:tä edustaa kato kahden samanlaisen vokaalin välissä, esim. *pikkuhärranta*, Kouri *Haan* pää 1767 MHA F 21d 2/12 (Kuivanie-

³⁶ VILJO NISSLÄ Iin sivistyneistöä ja sen elämää 1800-luvulla s. 59.

mi), kahden erilaisen vokaalin välissä (lähinnä siirtymä-äänteeksi käsitettävä) *j*, esim. *jojejsü*, *jojejsünniemi*, mutta *Jäensuun* selkä sari 1787 MHA F 21d 3/25. *γ*:n edustajana on *v* nimessä *havonalus*, etupäässä vahvan asteen yleistystä *takus(ta)* loppuisissa paikannimissä, esim. *peurantakusta*, *saunantakus*. Vanhoissa merkinnöissä on vahvan asteen yleistymämuotojen rinnalla katoedustusta: *Pinnointausta* 1766 MHA F 21^a 26/5 Hailuodossa, *Kurun Takusta* 1766 MHA F 21a 13/30 Karjalankylässä, *Kangas taus* 1770 MHA F 21d 1/46 Ylikiimingissä, *Tuan taus* peldo, *Saaren takusta* 1783 MHA F 21 10/16 Kellossa, *Järven tausta*, *Järventaus* kangas 1824 MHA F 21c 6/37 Ylikiimingissä ja kauempaa edellisten ohessa myös *v*:llisiä asuja, esim. *Paju Aron tawusta*, *Paskan Äijan Nefwan tawusta* (Limingan kär. 1678 VA rr 15: 18), *Wallisen Lahden tawusta* (Lim. kär. 1691 VA rr 28: 69), *Ladwan Tauss Wainiä*, *Kedon tauss Wainio* (Lim. kär. 1691 VA rr 28: 70), *wittis Nijttu eller Karin Tausta* (Lim. kär. 1692 VA rr 28: 112). *u*-loppuisen diftongin jäljessä on säännöllisesti *v*, esim. *hiuwe'*, *louve'*, *Hiufwet* 1736 MHA F 21 18, *Lewua* Kåskén niska 1766 MHA F 21a 13/34 Karjalankylässä, *Kauwon Suo* 1770 MHA F 21d 1/46 Ylikiimingissä, *Lewua* kangas 1813 MHA F 21c 4/12 Yli-Iissä.

Likvidan jälkeisiä *γ*-tapauksia ovat jokisuun nimistössä *sel'jällähti* ja *kur'jen-kari*, *Kuren Kari* 1732 MHA F 21 9, *Kurjenkari* 1766 IJA k. 1, joissa *γ*:tä edustaa tavallisesti *j e:n* tai *ä:n* edessä, joskin appellatiiveissa yleis-itäsuomalainen katoedustus on voittanut alaa. Ylempänä jokivarressa, esim. *Pudasjärvellä*, paikannimissäkin on katoedustusta (esim. *kuren alla*). Paikannimien vanhoissa merkinnöissä on yleensä vain *j*:llisiä muotoja: jsoin *seliän* partal 1654 VA rr 8: 24, *Halko selliän* Suolla (Iin kär. 1670 VA rr 12: 122), *Wähän Mentyseljän Pääsä*, *Seljän* Nefwa (Lim. kär. 1685 VA rr: 143, 146), *Härjän* takana 1732 MHA F 21 18 Pohjois-Iissä, *Kurjen jervi* 1766 MHA F 21^a 10/36, *Tervas Seljän aro*, *Kurjen Kari* 1766 MHA F 21^d 3/23 Etelä-Iissä, *Seljän* kangas perä 1766 MHA F 21^a 12/7 Olhavassa, *Kalan seljen* Nijty 1766 MHA F 21^a 11/12 Pirttitörmässä, *Kurki Säljän aro* 1769 MHA F 21^d 15/23 Alakiimingissä, *Selän* Suo 1770 MHA F 21^d 1/46 Ylikiimingissä, *Kurjen Karto* 1783 MHA F 21 10/16, 18 Kellossa, *Seljänmaa* 1813 MHA F 21^c 4/12 Karjalankylässä, *Kurjenojansuu*, *Kurjenkorpi* 1826 MHA F 21^c 5/11, 14 Kuivaniemellä. *a*:n edessä *γ* on kadonnut, esim. *Jalasjoki* 1864 MHA F 21^a 6/106 Ylikiimingissä, *o*:n edessä on taas tapahtunut kehitys *lyo* > *lvo* (harv. *lo*), esim. *halavomperä*.

Nasaalin jäljessä tavataan vaihtelu *ηk:ηη*, esim. *helsirññkoski*, *piroññim-matala*, *salonññniemi* (*salonki*), vaihtelemattomuutta en ole havainnut.

Milloin palataalispirantti on Iijokisuun murteesta hävinnyt ja milloin on päästy nykyisiin muotoihin, jää aineistomme avulla ratkaisematta. 1600-luvulta on jo *Mustan-Mäijén suon* (Lim. kär. 1667 VA rr 12: 123), *LJUNGolla* on säännöllisesti muotoja *nälgän*, *algusta*, *tegoilla*, *talonpoigan*, *tegot*, *welgasta*,

pelgon, sugulle, sugut, sargan, wagon, iälgille, ei tege, rugis perkiötä, turgulla (s. 3, 9, 14, 26, 32, 33, 36, 56, 83, 94, 100, 107, 115, 130), mutta nämä *g*:lliset muodot ovat epäilemättä kirjakielen tradition vaikutusta (vrt. RAPOLA Koll. kiel. 32—33, SKH I 117). Tähän viittaa sekin, että hänellä tavataan myös murteen mukaisia muotoja likvidan jälkeisestä *γ*-edustuksesta: *sulietta, selien, häriän, ei särje, seliän* (s. 75, 95, 123, 132, 136, 162, 202) ja samaten *j*:tä vokaalien välissä, esim. *paieta, äies, wäiellä, luetta* (RAPOLA SKH I 120). Traditionaalinen on epäilemättä myös eräässä vanhassa iiläisessä asiakirjassa (1631) tavattava merkintä *teghem* (Iin kirk. ark. III 27, 3 s. 29), sillä 1600-luvun tuomiokirjojen ja 1700-luvun karttojen ja toimituskirjojen paikannimet edustavat murteen nykyistä kantaa.

t : δ

Myöhäiskantasuomen *δ*:n edustajina Pohjois-Pohjanmaan murteissa ovat siirtymä-äänteinä pidettävät *j, v* ja kato sekä vokaalin että *h*:n jäljessä. Poiminoissani edustaa vokaalien välistä katoa pn. *lieslahti, liesoja* (< lideslahti, -oja) ja *h*:n jälkeistä katoa *hietalahemperä, ruoholahenojaṅsū, huhampello*. *j*:stä on runsaasti esimerkkejä: *hi(e)jallaita, alahi(e)janarpa, hijasti* (< hiedasti), *ollihie'arranta ~ ollihie'jarranta* (harv.), *luojennokka, sajiṅkaṅṅas, hijeṅkaṅṅas, kaijalampi* ja *v*:stä: *pavorranta, kevollaite, hauvvamperä, mustapu^vas*, joihin vaihteluihin ovat vaikuttaneet erilaiset vokaalisuhteet. Verraten vanhassa ruotsalaisessa lainassa *puohi* (vrt. *puohiṅkoski*) dentaalispiranttia edustaa *h* samaten kuin vanhoilla nimessä *puhasjärvi* (< pudasjärvi), ja vaihtelemattomuutta on Aadolf-nimen kansanomaisessa vääntymässä *äte* (esim. *ätelletto*). — Odotuksenmukaista *ten*-loppua tavataan painollisen tavun *s*:n jäljessä konsonanttivartaloisessa monikon genetiivissä, esim. *naistenkari* Olhavassa, *naistellampi*, Naisten *Lamppi* 1766 MHA F 21^a 13/30 Karjalankylässä, *meriläistenṅsuo*, Meriläisten *Suo* 1760 MHA F 21 14/23 Haukiputaalla.

Likvidan jäljessä *δ* on assimiloitunut, esim. *hijastiṅsillarranta, äherrüs* ja vanhoista merkinnöistä *Murron* Engh (Lim. kär. 1675 VA rr 14: 61), *Porras* suo 1766 MHA F 21^a 10/36 Pohjois-Iissä, *Murron* Mättäickö 1783 MHA F 21 10/18 Kellossa. Samoin on assimiloitunut nasaalin jälkeinen **d*, esim. *männinäpaja, rihirannanalus*.

Vanhat paikannimenmerkinnät eivät sanottavasti valaise murteen *t : δ* suhteita eivätkä niiden ikää, sillä tavallisimmin niissä esiintyy *d*: *Ljedes* Åija 1626 VA rr 1: 13, *Kaidalla* rannalla (Lim. kär. 1692 VA rr 29: 204), *Hedasten* suo 1732 MHA F 21 18, *Suden* huonen alusta 1766 IJA k. 1, *Sadin* saari 1813 MHA F 21^c 4/12, *Soidinmaa* 1824 MHA F 21^c 6/43, *Sadinmaa* 1831 MHA F 21^b 1/11. Harvemmin esiintyy murteen ääntämykseen viittaavia muotoja,

kuten esim. salmen *puwas* (Lim. kär. 1666 VA rr 11: 856), *Vija* suonwieris 1651 VA rr 7: 506 Haukiputaalla, *Liesäian* Suå 1684 VA rr 21: 13, *wajehus* Nijty, *Åhaket* Peldo 1770 MHA F 21^d 1/46, 51 Ylikiimingissä, *Kaijan* peldo 1766 MHA F 21^a 10/34 Pohjois-Iissä, *Hien* kangas 1832 MHA F 21^c 7/26 Haukiputaalla, *Luoetnokka* 1869 IJA 10^d Etelä-Iissä ja *Kifvihuhanpeldo* 1783 MHA F 21 10/14 Kellossa sekä *Nawetta* Åia 1685 (Lim. kär. 1685 VA rr 22: 157).

Kun muutokset $l\delta > ll$, $r\delta > rr$ ovat melko vanhat ja vanha kirjasuomi on kauttaaltaan *nn:n* kannalla (RAPOLA SKH I 130, 131), tuntuvat omituisilta LJUNGON muodot *irdhalle*, *werdan*, *kerdan*, *merdan*, *hindan* (s. 24, 49, 93, 101, 28). Epäilemättä ne ovat traditiomuotoja, mihin viittaisivat sellaiset merkinnät kuin *sillan*, *cullan* (s. 80, 128) ja RAPOLAN mainitsema esimerkki Ljungolta: *yhden werran* (SKH I 130). Kirjallista traditiota on varmaan seurattu myös Tornion ylivojakkalaisen sukunimen *Liakan* vanhoissa merkitsemistavoissa: esim. Johan *Ledaka* 1728, mutta Johan *Liaka* 1787 (Tornion kk. I 24, 185. VA) ja vieläkin virallisessa Kemin *Liedakkalan* nimessä.

$p : \beta$

Vahvan asteen p :stä on erikoinen esimerkki *lampi*-sana, joka jokisuussa on yleensä *lampi*: *lammiŋ*, mutta kuulin myös *lammi*: *lammiŋ*, esim. *hällillampi*, *saikallampi*, *paskalampi*, mutta myös *luhallammi*, *pikkulammi*, *vimmallammi*, josta on yleistymämuotokin *vimpallammi*, *orjallammimperä* ym. Kaikesta päättäen heikon asteen yleistymä *lammi* on myöhäsyntyinen, sillä vanhoissa nimenmerkinnöissä on yksinomaan *lampi*. Sen sijaan taivutusmerkit ovat varsin ristiriitaisia: *Suolammen* oja 1668 VA rr 12: 292 Ylikiimingissä, Pawon *Lammen* Suolla, Ruoko *Lammen Suolla* 1670 VA rr 12: 124 Iissä, *Lammen* Niemj 1678 VA rr 15: 18 Temmeksellä ja toisaalta Ruskian *lammin* suo 1764 Olhavassa (VA Kemi 71), Hamarin *Lammin* joen niska 1767 Karjalankylässä (VA Kemi 73), *Lammin* kangas 1828 MHA F 21^c 3/8 Oijärvellä. Vanhoissa merkinnöissä on myös sellaisia poikkeavia muotoja kuin Keihäs *Lamppi* 1685 VA rr 22: 107 Oulussa, *Lamppi* äng, Ongan *Lampin* Randa 1766 MHA F 21^d 3/23 Etelä-Iissä, Naisten *Lamppi* 1766 MHA F 21^a 13/30 Karjalankylässä, Kyrön *Lamppi* 1767 VA Kemi 73 Karjalankylässä, jollaisia muotoja tavataan keskipohjalaisissa murteissa, esim. *toholamppi* (Toholampi), Kaustisissa *kortalamppi*, *pitkälamppi* (WICHMANN LeM 3, KETTUNEN SM III 154), mutta näille vain kartastossa tavattaville muodoille ei voi rakentaa mitään ratkaisevaa. β :tä ilmentää murrealueella säännöllisesti *v*. Ruotsin kielestä lainautunut appellatiivi *krupu*: *krupuŋ* edustaa vaihtelemattomuutta (tai mahdollisesti vaihtelun mukautumattomuutta), mikä ilmenee myös nimessä (*k*)*rupujuoni*.

Pohjois-Pohjanmaan murteessa palataalispirantin seuraajat edustavat yleensä länsisuomalaisia suhteita. Niinpä pn. *härjäntakana* on tyypillinen lounaissuomalainen, joskin itäsuomalaiset appellatiivimuodot *häräy* ja *näläy* ovat myös päässeet käyttöön jokisuulla. Länsisuomalainen on pn. *kurⁱjeⁿkari*, mutta itäsuomalainenkin muoto *kureⁿ* on käytössä. Lounais-Suomen ja Satakunnan murteissa tuttu muoto *halvoⁿ* on yleinen Iissäkin (esim. *halavo^hhakk^s*, *halavomperä*). Hävitettyään mahdollisesti aikoinaan esiintyneen länsisuomalaisen dentaalispirantin edustuksen (ellei kysymyksessä olekin alun perin vanha itäsuomalainen murreominaisuus) savolainen murre-ekspansio on alkanut työntää syrjään myös länsisuomalaisen palataalispirantin jälkeläisiä. Labiaalispirantin edustus on yleissuomalainen. Onko murteen heikkoasteinen muoto *hevoneⁿ* (esim. *hevose^hharⁱ* ja Pohjois-Iissä, *Hewoisten Kari* 1749 VA rr 85:269 Limingassa) alkuperäinen vai laina, jää avoimeksi.

Geminaattaklusiilien astevaihtelu

Geminaattaklusiilien astevaihtelun säännöllisen edustuksen (esim. *kukkolampi*, *kukkomperä*, *Aitan Takana* 1685 VA rr 22:149 Limingassa) rinnalla on Iijokisuun nimistöissä pari vahvan asteen yleistymätapausta: *riutta* ~ *riuttajjuoni*, *röyttä* ~ *röyttänsäri* ja asiakirjoista tekemiäni nimenpoimintojen joukossa on ainakin *Kjuttun suo* 1783 MHA F 21^c 5/12 Kellossa, jonka pohjana on kellolainen sukunimi Kiuttu. Säännöllinen on vaihtelemattomuuskanta alkuperäiseen *ts*:ään palautuvassa *tt:tt* suhteessa (*mettä:mettäⁿ*, *vitta:vittaⁿ*), joiden analogiaan, esim. *aitamettämperä* Etelä-Iissä, Hirsilän *mettän* alusta 1760 MHA F 21 14/18 Haukiputaalla, edelliset muodot perustunevat. Tällaisia vahvan asteen yleistymätapauksia tavataan hämäläis-satakuntalaisella alueella (IKOLA I 39, VIRTARANTA I 138, LINDEN I 35), Etelä-Pohjanmaalla (LAUROSELA I 24), Kemien murteissa (CANNELIN KeM 16) ja Tornion murteissa (AIRILA ToM 71, 78), siis alueilla, joilla on tapahtunut länsisuomalainen kehitys *ts* >> *tt*.

Suffiksaalinen astevaihtelu

k ~ *γ*

Suffiksaalisen astevaihtelun *k* ~ *γ* tapauksista ovat jokisuun nimistöissä yleisimmät *-eγ e*-vartalaiset nominit, joista *γ* on kadonnut, esim. *lähtēnalus*, *rintēmpelto*, *Johten Säickä*, *Lähten* perckaus 1760 MHA F 21 14/16, 25 Haukiputaalla, *Hewon persen* ni^jty 1770 MHA F 21^d 1/48 Ylikiimingissä, *Lähtenperä* 1783 MHA F 21 10/14 Kellossa, *Lähten Suo* 1826 MHA F 21^c 5/14 Kuivaniemellä. Paikoin murteissamme — Etelä-Pohjanmaan Isollajoella

(LAUROSELA I 80, 81), Ylä-Satakunnan Hongonjoella ja Suoniemellä sekä kansanrunouden sirpaleissa (VIRTARANTA I 142), Tornion murteissa (AIRILA ToM 151) — tavataan analogista *h*:ta *k*-loppuisten sanojen vokaalivartaloisissa muodoissa. Näitä *h*:llisiä poikkeusmuotoja tavataan LJUNGOLLAKIN: *watehita*, *asehens* (s. 40, 45), mutta tuntemassani vanhimmassa 1700-luvun nimistössä on vain katoedustusta.

k ~ *γ* tapauksiin kuuluvat lisäksi sellaiset paikannimet kuin *harmajakivi*, Harmajakivi 1869 IJA 10^d Haukiputaalla, *katajasuo*, Katajasuo 1699 VA rr 36: 499 Iissä, *Pätäiä* Swå 1691 VA rr 28: 139 Kuivaniemellä, *Pätäjä* Niemi 1679 VA rr 16: 136 Kellossa, *pihlajakari*, pihilakarj öö 1559 VA 4614: 7, *pihlajaoja*, Pihlajaoja 1815 MHA F 21^c 2/15 Etelä-Iissä, *Pihlaja* perkaus 1766 MHA F 21^a 11/14 Pirttitörmässä, *Pihlaja* Korpi 1783 MHA F 21 10/18 kellossa, *säänäjoja* Olhavassa ym., joissa *γ*:tä edustaa säännöllisesti *j*.

t ~ *δ*

t ~ *δ* tapauksia on jokisuun paikannimistössä mm. monikon genetiivistä, josta ovat yleisiä — painottoman tavun vokaalin jäljessä — yksikkövartaloon perustuvat mon. 2. genetiivin muodot, esim. *hārai^hhieta*, *pellosarkaintakusta*, *vājainalus* Iissä, *Ackain* peldo 1760 MHA F 21 14/19 Haukiputaalla, *Haarain* suu 1769 MHA F 21^d 15/22 Alakiimingissä, *Harain* kohta 1770 MHA F 21^d 1/47 Ylikiimingissä, *Harain* suo 1824 MHA F 21^c 6/40 Ylikiimingissä, *Sankain* perä 1866 MHA F 21^a 11/32 Pirttitörmässä, samoin *halakopinnointakusta*, *harseikkoimperä*, *lehtoimmä*, *nittiünoja*, *peltointakusta* Iissä, *Pinnoin* tausta 1766 MHA F 21¹ 26/5 Hailuodossa, *Murtoin* Törmä, *Lechtoin* Oja 1769 MHA F 21^d 15/19, 22 Alakiimingissä, *Peltoin* Alango 1783 MHA F 21 10/20 Kellossa. Tämän länsisuomalaisen genetiivimuodostuman rinnalla, jota tavataan runsaasti Ljungolla (esim. *peltoin ia niityin* s. 81), olen merkinnyt seuraavanlaisen monikkovartalouden genetiivin *Peräsargoin* lampi 1766 MHA F 21¹ 26/6 Hailuodosta, mutta sen pohjalla tuskin voi tehdä mitään johtopäätöksiä, muotohan voi olla puhtaasti ortografinen.

ut-, *üt-*loppuisten nominiien ryhmään kuuluvat paikannimet *neittiüenoja*, vrt. *Neytyenoja* 1760 MHA F 21 14/17 Haukiputaalla, *kuotkua* (*nittiü*)³⁷ Pohjois-Iissä, *Kuotkua* ~ *Kuotkuo* 1783 MHA F 21 10/14, 18 Kellossa, joka on yleistymämuoto (vrt. Vienan Karjalan *kuotkut* : *kuotkuon* 'kannas', *uhut* : *uhtuon*, *tuyyput* : *tuyguon*). Murteessa *δ*:n kadottua on tavunrajalle kehittynyt siirtymäänne *v*, jonka voimakkuus vaihtelee (vrt. *puohineittii?* : *puohineittii^ven*). *eda-*, *edä-*loppuisten adjektiivien edustajana tapaamme jokisuun murteessa yleensä

³⁷ *Kuotkut*-nimestä ks. VIILJO NISSILÄ Itä-Karjalan matkanimistöä. Kalevalaseuran vuosikirja 35 (1955), 251, 252.

tyypin *korkija*, *valakija* (esim. pn. *korkija*, *korkijatörmä*, *korkijatörmäney*), missä *j:n* voimakkaus vaihtelee. Supistumaverbien substantiivijohdannaisista *δ* on kadonnut, esim. *aitaussäri*, *perkkkaus*.

Paikannimestä *venäjänkari* on sellaisia vanhoja merkintöjä 1500- ja 1600-luvulta kuin *wenhenkari*, *uenhenkari*, *wenehenkari*, *wennkarij*, *venänkari*, *Wenhänkari*, *Venähän Kari*, joskin myös jo 1635 *wenäian Kari* ja vielä 1787 *Vänäänkari*, joissa epäilemättä kuvastuu murteen vanha *h*:llinen asu. Tästä *h*:llisestä edustuksesta AIRILA on merkinnyt Tornion murteistosta harvinaisena vanhoilta *venhäm miehiä* (ToM 152), Kemistä mainitaan muoto *Venhään Kemi* (SMYA XVII 225), Kiimingistä 1560 Nilis *uenhelein* VA 4626: 77, Pyhäjoelta 1586 Oluff *wenhelainen* VA 4777: 99. Samanlaisia muotoja Satakunnasta mainitsee VIRTARANTA (s. 175), joka on niissä ajatellut kehitystä *venhäläinen* < *venähäläinen*, missä *h* lienee syntynyt tavunrajalle *δ:n* kadottua.

Otaksuttu kvalitatiivinen radikaalinen astevaihtelu tavun lopussa

Otaksutusta kvalitatiivisesta radikaalisesta astevaihtelusta tavun lopussa on vain muutamia esimerkkejä paikannimistössä. Murteen appellatiivaineistossa tavataan *γl*, *γr* tapauksista vain vokaaliutuneita muotoja (esim. *naula*, *kaura*), poikkeuksena on todennäköisesti savolaisalueilta kulkeutunut muoto *kekri*, johon pohjautuu kellolainen pn. *Kekrikinaro*, -oja 1834 MHA F 21^a 6/26. Teoreettiselta tuntuu ajatus, että *k*:llinen asu tässä tapauksessa olisi vanhojen karjalaismuotojen rudimentti.

δr:stä on samaten vain vokaaliutuneita muotoja, esim. *peuranäkalla*, *pürosuo* ja vanhoista merkinnöistä *Peura* Suolla 1670 VA rr 12: 124, *purå* Suo 1682 VA rr 28:226, *Peura* Suo 1824 MHA F 21^c6/43 Ylikiimingissä, *Peura* Suo 1826 MHA F 21^c 5/14 (Kuivaniemi), *Puurosuo* 1857 IJA 7i. — *str*:ää edustaa *hr*, esim. *ohoravainijo*. — *γγ*:stä on vokaaliutunut paikannimimuoto *lāja* (*matala*) ja mahdollisesti ryhmään kuuluu myös pirttitörmäläinen pn. *Rawio* Suo 1766 MHA F 21^a 11/14, joka voitaneen yhdistää Lönnrotiin mainitsemaan appellatiiviin *ravio* 'stenröse' (vrt. VIRTARANTA I 190). *v*:llinen muoto on myös murteessa tuttu: *lavija* 'laaja'. — *βj*:tä edustaa pn. *koninäkavijo*.

δv:stä on tutuin *lalavasuo*, ja vanhoista merkinnöistä on runsaasti esimerkkejä: Silda åjan *Ladwan* nijtty (Oulun kär. 1667 VA rr 12: 129), Paska Åijan *Ladwa* (Lim. kär. 1678 VA rr 15: 18), Mackaran åijan *Ladwa* Eng (Oulun kär. 1678 VA rr 15: 39), Jllin wainio *Ladwa* swo (Iin kär. 1678 VA rr 15:82), Ison Åjan *Ladhwan* wälisä (Oulun kär. 1685 VA rr 22: 146), Hetet Åjan *Ladwasa* (Iin kär. 1687 VA rr 24: 82), *Ladwa* Nifwa (Oulun kär. 1689 VA rr 26: 75), *Ladwasuo* 1735 MHA F 21 22 Maalismaassa, *Ladva suo* 1766 MHA F 21^a 13/29 Karjalankylässä, Suojan *Ladva*, *Ladva* Lammin Suo 1770 MHA

F 21^d 1/48, 50 Ylikiimingissä, Karsicko ojan *latva*, Portin *ojanlatva* 1828 MHA F 21^a 6/26 Oijärvellä. VENNOLA (PPM 42) mainitsee ainostaan *tv*:llisen asun, sen sijaan LAHERMA (IiM 33, 55) tuntee vanhemmalla polvella *lalava*: *lalavay* muodot, ja Kuivaniemellä ovat vielä *lal^ova*, *vil^lja* (< *vid^lja*) tunnettuja (vrt. myös KETTUNEN SM IIIA 27). Kun *lv*:llisiä asuja tavataan Kemän murteessa (CANNELIN KeM 34), esim. 1737 *Kemilalfwa* (ISAK FELLMAN, Handlingar och uppsatser I 139), Tornion murteessa (AIRILA ToM 158) ja toisaalta Keski-Pohjanmaalla (KETTUNEN SM III B 53), länsisuomalainen *lv*-alue on ollut varmaankin yhtenäinen Peräpohjolaan asti, mutta itäsuomalainen *latva*-edustus on sen katkaissut Oulun seuduilla. Se on tapahtunut ainakin jo 1600-luvulla. Kun vanhoista merkinnöistä en ole löytänyt kuin yhden epävarman *lv*-nimen, nimittäin Sammacko Åjan *Lalwalla* (Iin kär. 12. 3. 1767 VA Kemi 73), on lähinnä otaksuma, että vieläkin vanhoilla melko yleisesti kuultavat *lalava*-muodot eivät ole vanhaa perua, vaan hävittyään alkaneet uudelleen tunkeutua murteeseen pohjoisesta päin Kuivaniemeltä.

dm:stä tunnen vain paikannimen *lätmannin^lkarppas*, jossa ruotsalaisen originaalin *gm* on korvattu sille läheisellä *dm*:llä (OJANSUU LMÄH II 68). Ljungolla on jo *ladmanni* (s. 107), mutta vanhassa iiläisessä asiakirjassa 1631 *Lagmannin Kiria* samaten kuin muoto *Signetillä* (Iin kirk. ark. III 27, 3 s. 29), jotka mahdollisesti ovat vain ortografisia.

ts

ts:ää edustaa Pohjois-Pohjanmaan murteissa tavallisesti *tt* riippumatta painoasemasta ja seuraavan tavun avonaisuudesta tai umpinaisuudesta, esim. *aitamettä* : *aitamettän^o*, *vittasuo* (Etelä-Ii), *joutte^osuo*, *neittü^oenoja* (Haukipudas), *joutte^osuo*, *ruottinoja* (Olhava).

Vanhoiden asiakirjojen nimenmerkintöjä: *wittzsain* 1560 VA 4626: 18 Limingassa, Oleff *wijtzainē* 1570 VA 4718: 43 Ängeslevässä, *Metziki* Hemman 1648 MHA F 1 68 Kuivaniemellä, *Ruotzin* äja, *Ruotzin* äia, *Ruodzin* äia, Kullan *metzä*, *Metzännenä* 1666 Lim. kär. VA rr 11: 852, 853, 858, 862, Tupäxen *metzä*, Karin *Mätzä*, Karfwo *metzä* 1667, 1669 Lim. kär. VA rr 12: 109, 123, *Witzasuo* 1673 VA rr 13: 246 Pirttitörmässä, Tupoxen *Mätzä*, Kullahan *Mätzän* Takana, WesiKarin *Mätzä* 1674 Lim. kär. VA rr 13: 587, 589, 726, *Witza* swo 1675 VA rr 14: 81 Iissä, *witza* Niemi Swo 1675 Oulun kär. VA rr 14: 38, *Metzä* Wikura 1675 VA rr 14: 54 Hailuodossa, *Joutzenoisen* Jerfwen siwu 1678 Lim. kär. VA rr 15: 18, Laitasarij *Mädzä* Engh 1680 Lim. kär. VA rr 17: 132, Törnäfvän *Metzä*, *Ruätzin* Åjan takana 1685 Lim. kär. VA rr 22: 149, *Ätzan* Kari 1687 VA rr 24: 174 Lumijoella, *Mätzikä* Hemman 1689 VA rr 26: 27 Kuivaniemellä, *Ruädzin* Åja 1690 Lim. kär. VA rr 27: 90,

Lammas Niemi *Mätzä* 1691 Lim. kär. VA rr 28: 69, Wesi Karin *Mädzä*, *Rudtzin* Swåwa 1691 Oulun kär. VA rr 28: 109, Käifwu *Metzä* 1692 Lim. kär. VA rr 29: 104, *Mättzikä* 1693 VA rr 30: 76 Kuivaniemellä, *Raitamättzä* 1697 Lim. kär. VA rr 34: 287, *Witza* Suå, *Wittza* Suå 1732 MHA F 21 8 Etelä-Iissä, sn. *Metzo*, *Ruotzin* oja 1748 Lim. kär. VA rr 84: 146, 172, *Pätzilä* 1749 VA rr 85: 64 Pudasjärvellä, Tupoxen *Metzä*, Kullahan *Metzä* 1749 Lim. kär. VA rr 85: 259, *Nuoritsanjoki* 1764 VA Kemi 71 Ylikiimingissä, *witsasuo*, *witsasuonoja* 1764 VA Kemi 71 Alakiimingissä, *Ulkomätzä* lambi, *Mätzä* wainio, *Mätzä* tarha, Salmen *mätzä* MHA F 21^d 26/4, 17 Hailuodossa, *Metzicko* 1767 MHA F 21^d 2/13 Kuivaniemellä, *Nuoritza* 1770 MHA F 21^d 1/52, samoin *Nuoritza* Elf 1824 MHA F 21^c 6/37, 38, *Nuoritza* 1864 MHA F 21^c 6/111 Ylikiimingissä.

On todennäköistä, että murteessa *tt*:tä on edeltänyt *ðð*, kuten todistettavasti on ollut laita satakuntalaisissa murteissa (IKOLA I 170—179, VIRTARANTA I 212—214.) Saman kehityksen AIRILA (ToM 71—73) on olettanut tapahtuneen Tornion murteissa, ja siihen viittaavat myös Oulun seutujen paikannimistön ja murteen vanhat muistomerkit. Oulunsuusta mainitaan 1550 hn. *vissa housu* (SETÄLÄ YÄ 175), Limingasta 1560 sn. *wittzsain* ja 1678 *Neihdy* Maria emoinen sekä rinnalla *Medzän*, *Medzen* VA rr 15: 5, Pyhäjoelta 1678 muoto *ihdzä* VA rr 15: 128. LJUNGOLLA on yleensä *dz*, *tz*, *z* muotoja, esim. *wallizeua*, *Ruodzin*, *medzä*, *ylitze*, *ruotzin*, *idze*, *domitze*, *padzat*, *ioudzen*, *weitzen*, *weidzen* (s. 3, 9, 11, 78, 138, 160, 196), vanhassa kuivaniemeläisten lupauksessa 1631 (pitäjänsä kirkkoherralle ja nimismiehellä kalastaa Oijärvesssä) muodot *Rotzin* Rijkkin, *itze*, *ylitzen* (Iin kirk. ark. III 27, 3 s. 29), ja kälviäläisen pietistijohtajan JAAKKO ERIKSSONIN suomenkielisessä rukouksessa 1720-luvulla on vielä muotoja *idze*, *idzens*, *kattzo*, *Karitzalle* (Hist. ark. XLVII 60), joista on kuitenkin vaikea sanoa, edustaako *ts* Kälviän silloista murretta, sillä ruotsinkielinen Eriksson on epäilemättä saanut vaikutteita vanhemmasta suomen kirjakielestä ja lounaissuomeen perustuvasta hengellisestä kirjallisuudesta³⁸.

Merkitsemistapojen moninaisuus näyttäisi viittaavan siihen, että »on kysymys erikoisesta ja vaikeasti merkittävästä äännteestä tai äänneyhtymästä» (IKOLA I 167, RAPOLA SKH I 90—91). AIRILA arvelee, että 1700:n vaiheilla *tt* on ollut tunnettu aiemman *ðð*:n edustajana Tornion murteissa ja että *ts*:lliset kirjoitustavat ovat edellisten aikojen traditioita (ToM 73).

Iin seuduilla ensimmäiset *tt*:lliset paikannimet ovat 1600-luvulta, joten *ts* > *ðð* > *tt* muutos on loppuun suoritettu ainakin saman sataluvun lopulla. Esimerkkejä: ?*Ruottisen* Randa 1665 VA rr 11: 642 Limingassa, *Wittala* Ång 1671 VA rr 12: 664 samoin Limingassa, *Jåuten* suo 1739 MHA F 21 23 Etelä-

³⁸ SAKARI LOIMARANTA Eräs kälviäläisen pietistijohtajan Jaakko Erikssonin suomenkielinen rukous. Hist. ark. XLVII 58—.

Iissä, *Wittajerfwi* 1739 MHA F 21 24 Alakiimingissä, Hirsilän *mettän* alusta, *Weittipelto* 1760 MHA F 21 14/18, 20 Haukiputaalla, *Vjtti* Lampi 1766 MHA F 21^a 10/35 Pohjois-Iissä, *Witta* Oja 1767 MHA F 21^d 2/12 Kuivaniemellä, *Isämettä*, *Wähämettä*, *Mettäpeldo* 1766 MHA F 21^a 10/35 Pohjois-Iissä, *Mettä* Peldo, *Vitta* saren suo 1766 MHA F 21^d 3/23, 24 Etelä-Iissä, *Wittasuo*, *Vittakangan* aro 1766 MHA F 21^a 11/12, 15 Pirttitörmässä, *Wjttikangas* 1767 VA Kemi 73 Pohjois-Iissä, *Witta* Suo, *Witta* jervi 1769 MHA F 21^d 15/16, 18 Alakiimingissä, *Ruottisen* alla, *Mettäpeldo* 1770 MHA F 21^d 1/49 Ylikiimingissä, Parsiaisen *mettä*, Parsiaisen *mettän* Randa 1774 VA Kemi 76 Ylikiimingissä, *Witticko* peldo 1783 MHA F 21 10/17 Kellossa, *Neittyenoja* 1782 VA Kemi 81 Haukiputaalla, *Elsukan* *mettä* 1795 VA Kemi 89 Karjalankylässä, *Joutenen* pesä suo 1813 MHA F 21^c 4/12 Karjalankylässä, *Aita* *Mettä* 1815 MHA F 21^c 2/15 Olhavassa, *Ruotinkoskenranta* 1828 MHA F 21^c 3/6 Oijärvellä, *Witta* Suo, *Aitamettä*, *Vittaselkä* 1831 MHA F 21^b 1/10, 13 Etelä-Iissä, *Joutensuo*, *Lavitansuando* 1864 MHA F 21^c 6/104, 112, Ylikiimingissä.

Muut varhaisimmat *tt*:lliset merkinnät ovat 1700-luvun lopulta: lehmän-nimi *Metticki* 1767 (perunkirj. VA Kemi 134), appellat. *mettä* 1798 (Iin kirk. ark. III 27, 1 s. 195), lehmännimet *Neittyt*, *Jouttiki* 1809 (perunkirj. VA Kemi 136, 11) ym., mutta vielä kauan niiden vakiintumisen jälkeen *ts*:llisiä muotoja tavataan murteen merkinnöissä. Niinpä aiemmin mainittujen hedbergiläisten Juho Paakkasen, Maria Palmgrenin ja Jafet Mahlbergin kirjeissä 1860-luvulla on sellaisia asuja kuin *etsinyt*, *Karitsan*, *Karitsa*, *neitsy*, jotka epäilemättä ovat lainoja hengellisestä kirjallisuudesta, sillä niiden rinnalla tavataan myös *tt*-muotoja (esim. *ittensä*, *itte*, *ansatte*, *seittemäs*, *kattelen*). Ja varsinkin asiakirjoissa vanha merkitsemistapa kuvastuu traditionaalisesti kauan sen jälkeen, kun puhutussa kielessä *tt* on jo vakiintunut. Niinpä Kemistä mainitaan sukunimet *Vittaniemi* ja *Eilittä*, joiden perättäiset asiakirjamerkinnät ovat seuraavanlaiset: *Witsaniemi* 1748 VA rr 84: 39, *Wittaniemi* 1778, 1779, *Witsaniemi* 1783, *Wittaniemi* 1783, *Wizaniemi* 1786, *Wittaniemi* 1786, minkä jälkeen *tt*:lliset muodot ovat yksinomaisia, ja *Eilitza* 1769, mutta jo 1780-luvulta lähtien *Eilitta* (VA Kemi 62, 69, 70, 74 ja 77). Iin pappilaan kuuluvan *Metsäpellon* vanhat asiakirjamerkinnät ovat seuraavat: *Metzä* peldo 1711, *Metzä* peldo 1755, *Metsäpeldo* 1776, *Metsäpeldo* 1800, *Mettäpeldo* 1817 (Iin kirk. ark. III 25, 1 s. 44, 129, 198, 276, 315). Ja kun Kiimingin *Nuorittajoen* nimi vielä 1864 kirjoitetaan *Nuoritza*, ei voi olla kysymys muusta kuin kirjallisesta traditiosta. Sen turvin eräät sukunimet — mainittakoon esimerkiksi kuivaniemeläinen *Metsikko* ja pudasjärveläinen *Pätsi* — ovat säilyneet *ts*:llisinä meidän päiviimme asti.

Länsisuomalaisesta *tt*-edustuksesta poikkeavat muutammat *ht*:lliset muodot, kuten *liehtoa*, *loiehtia* (LAHERMA IiM 35, 55) sekä paikannimien vanhoissa mer-

kinnöissä esim. *Jouhtenen* suo 1746 MHA F 21 5 Haukiputaalla, *Jouhten* perckaus, *Jouhten* suo 1760 MHA F 21 14/17, 20 Haukiputaalla, *Mehtänniemi* 1760, *Wälimehtä*, *Wihstickon* Sivu 1761, *Jäuhenneva* 1763 IJA kart. sel. 1, 1a OMK Limingassa, *Jouhtenpesän* suo, *Jouhten* Kåski, *Jouhten* Suo 1769 MHA F 21^d 15/15, 17, 21 Alakiimingissä, *Jouhten* rimbi 1770 MHA F 21^d 1/53 Ylikiimingissä, *Mehtäpeldo* 1771 IJA 1a OMK Kempeleessä, *Jouhtenenpesäsuo* 1784 VA Kemi 81 Karjalankylässä, *Pahan Perän mähtä* 1783 MHA F 21 10/17 Kellossa, *Jouhten* Suo 1834 MHA F 21^a 6/26 Kellossa. Kun *ht*:llisiä merkintöjä on näinkin paljon ja eri asiakirjoissa, ei kysymykseen tarvitse tulla kirjurien murteen mahdollinen vaikutus. Savolainen *ht* : *ht* on tunkeutunut Keski-Pohjanmaan murteisiin ja myös Pohjois-Pohjanmaan murteen itäisille laidoille (KETTUNEN SM III B 22) — esim. Pudasjärveltä se on levinnyt Yli-Iin itäalueille —, joten lainamahdollisuuskin on hyvin uskottava. Myöhemmin ainakin eräät paikannimuodot — esimerkiksi Haukiputaan *jouhtensuo* — ovat tasoittuneet murteen mukaisiksi. Kysymykseen Oulun murteissa ei tarvitse tulla se selitys, joka on annettu länsiyläsatakuntalaisten murteiden oudontuntuisista *ht*-tapauksista (vrt. VIRTARANTA I 219).

Yleisestä kehityksestä poiketen tavataan murteessa *ts* > *s* substituutio lainasanassa *lusi* (ruots. *lots*) ja paikannimessä *lusi* *nokka* sekä *ts* > *ss* substituutio laina-appellatiivissa (*p*)*lassi* (ruots. *plats*) ja paikannimissä (*p*)*lassinokka*, *illinsäremplassi* ~ *illinsärellassi*. Samanlaista kehitystä on myös Tornion murteissa (AIRILA ToM 133).

s

Sanansisäinen *s* on Pohjois-Pohjanmaan murteissa säilynyt yleensä muuttumatta. *Lahti*-sanasta tavataan vielä 1600-luvulla vanhoja äänneilaisia *laksi*-muotoja: *Kululax* 1648 MHA F 1 119, *Paluetulax* 1648 MHA F 1 123, 124, fiskiar *Laxj* 1648 MHA F 1 120, joskin jo samaan aikaan tunnetaan myös yleistymämuoto Fijskiar *Lahti* MHA F 1 120, Fiskarin Lachden Saari 1653 VA rr 8: 16. Hahtikarista on vain *ht*:llisiä muotoja: *Hactikari* 1666 VA rr 11: 879, *Hacht* Kari 1732 MHA F 21 7, sen sijaan LJUNGOLLA on kumpiakini: *hahti*, *hahden*, *haxista*, *haxille* (Kaupunkilaki s. 95, 100). 1700-luvulta en *ks*-muotoja ole enää tavannut. — Tavunloppuisen *m*:n ja sitä seuraavan *s*:n väliin on kehittynyt labiaalikusiiili eräissä henkilön- ja paikannimissä jo varhain, esim. sn. *jempse* 1543 VA 4531: 6 Iissä, *jämpsäntörmä*, *jämpsämpellot* ym. Oulujoella on pn. *lämpsäjjärvi*, *Lämpsänsuo* 1697 VA rr 34: 363 Pudasjärvellä, samaten sn. *Krampsu* 1570 VA 4718: 42 Limingassa, sn. *Lämpsä* 1722 VA rr 54: 207 Temmeksellä, joskin myös *p*:ttömiä asuja tavataan. Samanlaisia *ms* > *mps* nimiä mainitaan Satakunnasta (IKOLA I 230, VIRTARANTA

I 227), Etelä-Pohjanmaalta (LAUROSELA I 181—182). — Huomattakoon tässä myös hailuotolainen sn. *Käsittömä* 1698 VA rr 35: 308.

h

Jokisuun paikannimistössä on runsaasti esimerkkejä painottoman tavun jälkeisestä vokaalien välisestä *h*:sta. Se on kaikissa tapauksissa kadonnut: *kuningänniemi*, *mustamputtänsä*, *puttämperä*, *rüöppänsäri*, *varkärreikä* jne. Paikannimistön vanhoista merkinnöistä tapaaamme sen sijaan lukuisasti *h*:llisiä muotoja, esim. *waretputahan* suusta 1641 VA rr 5: 58 Haukiputaalla, Åja Niemen *Putahas* 1649 VA rr 6: 427 Iissä, *Putahan Randa* 1651 VA rr 7: 507 Kuivaniemellä, *Mustanputahan Randa*, Wängas nittu *Putahan* suus 1653 VA rr 8: 10 Ylikiimingissä, *Mustala Putahalla* 1665 VA rr 1: 642 Iissä, Karin Kannan *Kangahan* Takana 1669 Lim. kär. VA rr 12: 123, Limmingon pären *Pyörtähen* takana, *Cortehen* raias, *Kullahan randa*, *Kämbelähen* alla 1671 VA rr 12: 650, 651, Yhli Pellädt *Kangahalla* 1675 Oulun kär. VA rr 14: 45, Tuohinon Åjan *parthahalla* 1675 VA rr 14: 224, *Kuningahan* Niemen Lax Fiskia 1680 VA rr 17: 173 Iissä, *Pyörtehellä Kangahan* Wajnio 1685 Lim. kär. VA rr 22: 325, Karin *Kangahan* Lahdella 1687 VA rr 24: 84 Kellossa, *Putahan* Leuka 1687 Oulun kär. VA rr 24: 423, *Waret putahala* 1694 VA rr 31: 267, *Kainuhunsuo*, *Kainuhun rimbi*, *Raipehenrimbi* 1698 VA rr 35: 361 Pudasjärvellä, Suden *Huonehen* Lahdella Liedesojan *partahala*, Wähällä lahdella liedesojan *Partahalla* 1699 Iin kirk. ark. III 25, 1 s. 26, 32 Etelä-Iissä, *Kangahan wählj*, Jokj *Kangahan wälj* 1722 VA rr 54: 35 Kellossa, *Lajnetputahan* Siwu 1737 MHA F 21 20 Pohjois-Iissä, *Kangahan Aro* 1748 VA rr 84: 69 Kellossa, Kärkian *Kangahan Alla* 1764 VA Kemi 71 Kuivaniemellä, *Ryäppähän* Randa 1766 MHA F 21 15 Hailuodossa, *Putahansuu* 1766 MHA F 21^a 11/15 Pirttitörmässä, *Putahan njtty*; *Kangahan randa* 1766 MHA F 21^a 13/30, 33 Karjalankylässä, *Putahan randa*, *Putahan oja* 1767 MHA F 21^d 2/12 Kuivaniemellä, *Putahanylisuu*, *Hämehen Suo*, *Limpahan peldo*, Hanhi *putahan* Leuka 1769 MHA F 21^d 15/17, 19, 22, 27 Alakiimingissä, *Putahan Suo* 1813 MHA F 21^c 4/15 Karjalankylässä, *Illinputahanranda*, *Mustanputahansu* 1864 MHA F 21^c 6/103, 108 Ylikiimingissä.

Esimerkkejä *h*:ttomista muodoista: *Pallokangansuando* 1651 VA rr 7: 507 Kuivaniemellä, jsoin seliän *partal*, jsoin *mättan* rannal 1654 VA rr 8: 246 Iissä, *Turpen äia* 1661 Oulun kär. VA rr 11: 34, Kijski *Taipalen* suu 1668 Lim. kär. VA rr 12: 268, *Taipalän* Järfwi 1680 Lim. kär. VA rr 17: 173, *Kärtensuä* 1684 VA rr 21: 16 Iissä, *Hämen Apajan Perä* 1685 VA rr 22: 96 Iissä, *Kärten Åja*, *Warpaan suän pää* 1685 Lim. kär. VA rr 22: 153, 156, *Putan randa*, *Thoman wajnio* 1687 VA rr 24: 85, 334 Iissä, *Täppilan putan* su 1689 VA rr 26: 143 Oulussa, *Kullan suo* 1692 Lim. kär. VA rr 29: 121, *Kortensuo* 1699 VA rr

36: 480 Iissä, Tenga *putan* suu *Kangan* Randa 1737 MHA F 21 20 Pohjois-Iissä, Kellon *taipalen* Kiski *jerfwi* 1741 MHA F 21 25 Kellossa, *Rumin* karin perä, *Tuoman* perä, Waret *putan* ojan suu, *Kuningan* Harju, *Kangan* taus peldo, Maja *putan* koivicko, Jouhten *kangan* alusta 1760 MHA F 21 14/16, 17, 19, 20, 21, 22 Haukiputaalla, *Vittakangan* aro 1766 MHA F 21^a 11/15 Pirttitörmässä, Lainet *putan* ojan suu 1766 MHA F 21^a 10/35 Pohjois-Iissä, *Hämen* apajanperä 1766 MHA F 21^a 12/8 Olhavassa, *Tuoman* Mätäs, *Taipalen* Korpi, Pahan *Mättän* taus 1766 MHA F 21^a 13/29, 33 Karjalankylässä, *Ryöpän* niska 1766 MHA F 21^a 26/4 Hailuodossa, Suden *Huonen* alusta, *Kangan* aro 1766 MHA F 21^d 3/23, 26 Etelä-Iissä, *Kangan* taus, Peckalan *hallmen* alusta, Hawu *kanganremet* 1770 MHA F 21^d 1/48, 51, 54 Ylikiimingissä, *Mättähickö* ~ *Mättäickö* 1771 IJA ks. 1a OMK Kempeleessä, Isän Kiven *Kangan* alusta, Ylimäinen *portan* Korva, Pirtti *putan* alapä, *Portan* korfwa, Murron *Mättäickö*, Allemmainen *portan* korfwa, Maria *kangan* alusta, Kurun *Kangan* laita 1783 MHA F 21 10/14, 16, 18, 20 Kellossa, *Hämeen* Suo 1804 MHA F 21^a 9/15 Kellossa, *Kankanhauta*, *Taipalen* Kangas, *Kärmen* Korpi 1826 MHA F 21^c 5/10, 12 Kuivaniemellä, *Hämeen* Lampi 1837 MHA F 21^a 3/22 Kuivaniemellä, *Tuomanpeldo*, *Rahwan* Suo, *Taipalen* Suu peldo, Lehmi *kangan* alusta 1869 MHA F 21^d 15/17, 19, 26 Alakiimingissä.

Jo Pohjois-Pohjanmaan ensimmäisellä kirjailijalla LJUNGO TUOMAAN-POJALLA *h:n* edustus painottoman tavun jäljessä on varsin horjuvaa. Niinpä illatiivista on seuraavanlaisia muotoja: *lukuhun*, *rekehen*, *ikähän*, *kylähän* (s. 47, 51, 54, 78), *äsan*, *hahten*, *wastan* (s. 45, 51, 74), sisäheittoisia *äshan*, *pithon*, *ethen* (s. 9, 10, 35, 60, 73); — *eh*-loppuisista *wenehen*, *huonehen* (s. 80, 83), *huonesen*, *murhen* (s. 4, 125), sisäheittoisia *walhexi* (s. 57); — *s*-loppuisista *wierahan*, *padzahan*, *lambahan* (s. 42, 82, 119), *Thoman*, *padzat* (s. 68, 78). Esimerkkejä sivupainollisen tavun jäljestä: *duomiohon*, *Kuninghan*, *käräiän*, *cuoliaxi* (s. 7, 37, 38), *Kuningahani*, *cappalehista*, *rastuphan* (Kaupunkilaki s. 4, 12, 17). TAAVI KAHRA on tutkielmassaan Alkusuomen *h:n* edustus Ljungo Tuomaanpojan lainsuomenoksessa (käsikirjoitus s. 36, 51³⁹) laskenut, että *h:n* kato siinä on yleisempi kuin sen säilyminen. Yleisimmin *h:ta* esiintyy *eh-*, *s-* ja *h*-loppuisten sanojen vokaalivartaloon perustuvissa muodoissa.

Raahelainen JACOBUS CORTE käyttää onnentoivotusrunossaan 1674 *h:*llisiä muotoja: *armostahan*, *taiwahan*, kälviäläisellä JAAKKO ERIKSSONILLA 1720-luvulla on vain *h:*ttomia muotoja: *nimen* (illat.), *taiwan*, *jälckän*.

Eräässä vanhassa iiläisessä asiakirjassa 1631 on molempia muotoja: *syndynen*, *Kuningan*, *Luwannet* ja *tygesannonuet*, *wapahast*, *wapaat* *pyyttämän* (Iin kirk. ark. III 27, 3 s. 29), eräissä »värkkilistoissa» 1784 ja 1785 *wannahan*, *wannahasen*, *wannahan* yli, *perähän* (VA Kemi 81, 82), *jälkeen*, *harjoittanehet*, *Edesmennehen*,

³⁹ Suomen kielen laitos.

Kuningaan, hakemaan 1798 (Iin kirk. ark. III 27, 1 s. 195), *andanet, saalihin* suhten, *kokon, ainehesta, Lähipytöhön, yhten sopiman, parahaxi, sapuille tulleet, täsä ainehesa* 1815 (Iin kirk. ark. III 27, 3 s. 333—334) ja 1800-luvun alun perunkirjoituksissa *h:ttomien* muotojen rinnalla *jakohon, talohon, waattehia, piexu saappahia, rattahat, puolehen, welkahan, wanttuhia, ruumihin hautahan, rackahalle, hylkehen*, perilliset on *jakanehet* Jsän *waattehet* (OMA). Oulun Viikkosanomien ensimmäisessä vuosikerrassa 1829 tapaamme sellaisia muotoja kuin *selkähän, huonehen kehä, puolehen, kinttahan, kultehella, huoneen, kappaleet, kirweillä* (n. 1, 2, 4, 6, 8, 9, 21, 31).

Murrealueen paikannimistöön kuuluu myös muutamia *hineñ-* ja *haineñ-*, *häineñ-*loppuisia nomineja, esim. *mättäissuo, kinttaissuo*, joissa jo 1700-luvun merkinnöissä *h:ttomat* muodot näyttävät yleisemmiltä. Niitä ovat mm. sn. *Turpehinen* 1692 VA rr 28: 220 Iissä, pn. *Jureheinen*⁴⁰ 1783 MHA F 21 10/18 Kellossa, Wähä *Mättäis* Jerfvi, Isä *Mättähäis* jerfvi 1766 MHA F 21^a 13/29, 31 ja *Kinttainen, Kinttaissuo* 1766 MHA F 21^a 13/30 Karjalankylässä, *Muraiskumbu* 1804 MHA F 21^a 9/15 Kellossa.

Tavunloppuisesta *h:sta* on pari paikannimeä, jotka ansaitsevat maininnan, nim. *tuokonkarvo* ja *silahkamatala*. Edellinen, jossa määräysosana on todennäköisesti sn. *Tuokko*, lienee yhdistettävissä appelliiviin *tuohi* (*tuohko, tuohkonen*) (RAPOLA SKÄLP 122, VIRTARANTA I 269), mitä Iijokisuussa vastaa tavallisesti *tuohinen* ~ *tuohirope*⁴, ja jälkimmäisessä määräysosana on murteen yleinen appellat. *silahka* (Ljungolla saxan *silahka* s. 130). Metateettinen *kahila*, joka on jo Ljungolla (*cahilestas* s. 102), on murteessa yleinen, esim. *kahilanalus* Kahilanalus 1869 IJA 10d, *Kahilaniemi* 1674 Lim. kär. VA rr 13: 587, *Kahila* Niemen Nänä 1678 Lim. kär. 1678 VA rr 15: 12.

Milloin *h:n* kato Pohjois-Pohjanmaan murteissa on tapahtunut, on tarkoin tuskin ratkaistavissa. Ljungon kielestä päätellen vokaalien välistä *h:ta* esiintyi runsaasti vielä 1600-luvun alussa. Monet katotapaukset eivät selittyne kuitenkaan siitä, että Ljungon kielessä on — epäilemättä — havaittavissa vaikutteita Herra Martin maanlainsuomennoksen kielestä, sillä Martillahan esiintyy vokaalien välisestä *h:sta* pääpainottoman tavun jäljessä sekä säilymis- ja metateesitapauksia että katoa (MARTTI AIRILA Äännehistoriallinen tutkimus Herra Martin maanlainsuomennoksen kielestä s. 43). Tätä eivät tue vanhan iiläisen asiakirjankaan (1631) lukuisat katotapaukset. Todennäköisempää sen sijaan on, että Ljungon ja iiläisen asiakirjan *h:ttomat* muodot edustavat murteessa jo alkanutta *h:n* katoamisprosessia, joka on yhdistettävä 1500-luvun savolaisekspansioon Perämerta kohti. Tästä vieraasta vaikutuk-

⁴⁰ Appellat. *jüreineñ* ~ *jüreheineñ* tunnetaan länsiyläsataktunalaisissa murteissa merkit. 'kaskiruis' (VIRTARANTA I 246, 247). Eräillä alueilla, esim. Punkalaitumella ja Huittisissa, se on muodossa *jürus* (VIRTARANTA I 208), joka tuo mieleen Oulujoen paikannimen *jürusojat*, Yli Jurus, Ala Jurus 1675 Oulun kär. VA rr 14: 45.

sesta on todistuksena sekkin, että *h*:ta vieläkin tavataan pohjoisempana Kemin murteissa (CANNELIN KeM 3), Tornion murteissa (AIRILA ToM 139—154), samaten Keski-Pohjanmaalla (WICHMANN 14) ja Etelä-Pohjanmaalla (LAUROSELA I 149—151), joten Pohjanmaan rantaseudun *h*-alue on alkuaan ollut yhtenäinen. *h*:n katoaminen on ollut hidasta, sen runsas säilyminen 1700-luvun ja 1800-luvun kaikissa lähteissä — varsinkin *s*- ja *h*-loppuisten sanojen vokaalivartaloon perustuvissa muodoissa — viitanee siihen, että *h*:llisiä muotoja on ollut käytössä verraten myöhään, vaikkapa leimaisimmekin viimeiset niistä traditionaalisiksi. *h*:n kadon suhteelliseen myöhäisyyteen viittaisi sekkin, että eräät *h*:lliset muodot ovat jaksaneet virallisina niminä säilyä aina meidän aikoihimme asti (vrt. esim. *Matehenpyrsty* Siikajoella, merikartta). Joka tapauksessa *h*:n kato on ollut lopullinen lähteistäkin päätellen 1800-luvun puoliväliin mennessä. Esimerkiksi iiläisten Juho Paakkosen ja Maria Gustava Palmgrenin kirjeissä 1860-luvulla rovasti Hedbergille on yksinomaan *h*:ttomia muotoja, ja sama on asian laita vuosisadan puolivälin perunkirjoituksissa.

Nasaalit ja likvidat

Analoginen geminaatta on superlatiivisissa adjektiivinimissä *alimmainejuoni*, *ülimmäinejuoni*, joskin maanmittari E. A. Leistenin kuvauksessa Iin ja Pudasjärven lohen- ja siiankalastuksista 1869 ja 1870 (IJA 10d) on yksinäis-m:llisiä muotoja (*Ylimäinen*, *Alimainen* picku nijtty 1783 F 21 10/20 Kellossa).

Vierasräisestä sotilasnimestä *Allard* on *r* kulunut paikannimessä *allätirranta*, ja dissimilaatiotietä syntyneeseen *toloppari* muotoon (harv.) varmaankin perustuvat, *tolppa* paikannimet⁴¹: *toloparranta*, *tolopammä*, *tolopampellot*, *tolopannitüt*, vrt. *Torp* 1787 MHA F 21^d 3/3, 4⁴², ja *l*-muotoja on runsaasti myös nimien vanhoissa merkinnöissä: *Tolpapeldo* 1760 MHA F 21 14/24 Haukiputaalla, *Tolpa* Vajnio, *Tälpa* Kärpi 1766 MHA F 21^d 3/23, 27 Etelä-Iissä, *Tolpanmaa* *Torp* 1826 MHA F 21^c 5/11 Kuivaniemellä. Epävarmaa on, kuuluuko VENNOLAN (PPRM 51) mainitsema *Teilikangas* (< *Teirikangas*) näihin dissimilaatiotapauksiin (vrt. ruots. *stegel*).

Puolivokaalit

Puolivokaali *j* on kadonnut murteen sanasta *sia*, esim. *selekäletonetälsia*, *pikäñkarimpohojasnokällänsisia* (lohijuonia), ja vanhoissa merkinnöissä Pakoisen *Patäsia* 1670 VA rr 12: 428 Iissä, Wanhan *sian* peldo, Keski *sia* 1766 MHA F

⁴¹ Samoin KANNISTO ÄTUA 41 ja VIRTARANTA LYSMÄH I 293, alav.

⁴² Nimen synnystä ks. VILJO NISSLÄ Iijokisuun Salonginniemi. Kotiseutu 1942 s. 101.

21^a 10/34 Pohjois-Iissä, Tuli *Sjan* Suo 1766 MHA F 21^a 13/30 Karjalankylässä, Veijolan *Wanha sia* 1805 VA Kemi 94 Pohjois-Iissä. Samanlaisia j:ttömiä muotoja on jo Ljungolla: *siahans*, *sialle*, *sia*, *asunsia* (s. 22, 38, 74, 82, 109), eräässä asiakirjassa *Pyytösiä* 1748 (Iin kirk. ark. III 27, 1 s. 83) ja kellolaisen Juho Krekilän perunkirjoituksessa 1809 Kannun *sia* (VA Kemi 136, 9).

Sekä alkuperäinen että myöhemmin kehittynyt *v* on labiaalivokaalin yhteydessä kadonnut esim. paikannimistä *haukkasuanto* (~ *haukkasu^vanto*), *Tuan* taus peldo 1783 MHA F 21 10/16 Kellossa. Esimerkkejä vanhojen merkintöjen *v*:ttömistä asuista: *Hackaswando* 1612 VA 4989: 13, *Haukasuandho* 1615 VA 4990: 31, *Haukasuando* 1616 VA 4991: 8, *Hannisuando* 1779 VA Kemi 79 Olhavassa, *Isosuando* 1785 VA Kemi 82 Karjalankylässä, Raasakka *Suando* 1806 (Iin kirk. ark. III 27, 1 s. 9), *Suannonoja* 1828 MHA F 21^c 1/6 Tannilassa, *Suannonranda*, *Lavitansuando* 1864 MHA F 21^c 6/102, 112 Ylikiimingissä, *Raasakkasuando*, *Illinsuanto* 1869 IJA 10d, mutta yleisiä ovat myös *v*-lliset muodot: Kymä *Suwando* 1766 MHA F 21^a 13/30 Karjalankylässä, *Kacko Suowannon* siwu 1766 MHA F 21^a 11/12 Pirttitörmässä, *Suvannon randa* 1769 MHA F 21^d 15/19 Alakiimingissä, *Suwannon ranta* 1783 MHA F 21 10/17 Kellossa, *Suvannon Suo*, *Suvannon Ranta*, *Suvannonkangas* 1828 MHA F 21^c 1/5, 6, 7 Karjalankylässä, jotka mahdollisesti kuvastavat paikoin kuuluvaa siirtymä-*v*:tä tai traditionaalista kirjoitustapaa. Jo Ljungolla *v* on kadonnut lounaismurteiden tapaan *u*:n ja *ü*:n jäljestä: *tuasa*, *istuat*, *aswat*, *sapuilla* (RAPOLA SKH I 226).

Murteesta poikkeava *v*:n katoaminen on tapahtunut todennäköisesti etelä-iiäläisessä paikannimessä *sauvvainijo* (< ?*savu-t. savovainio*), *Saukuru* engh 1642 rr 5: 130, sillä muuten *savu*, *savi*, ja omituinen on yli-iiäläisen Matti Vesan perunkirjoituksessa (19. 3. 1861) tavattava asu *väy* (OMA). — Tapaukset liittyvät laaja-alaiseen *v*:n katoon, jota tavataan lounaismurteissa (OJANSUU LMÄH II 173—176), Ala-Satakunnassa (IKOLA I 274), osaksi länsiyläsatakuntalaisissa murteissa (VIRTARANTA I 341—345), Etelä-Pohjanmaalla (LAUROSELA I 215), Kemin alueella (CANNELIN KeM 38, 98) ja Tornion muiteistossa (AIRILA ToM 216—223).

Geminaattaan viittaa Haukiputaan Halosenniemessä tavattava pelto- ja niittyalueen nimitys *sauvvalainen*, josta ovat vanhat merkinnät *Sauvolaisen* perän lepicko, *Sauvon* Suo 1760 MHA F 21 14/16, 24. Nimen pohjana on epäilemättä sn. *Savolainen*, esim. Simon *Sauwalainen* 1670 VA rr 12: 429 ~ Simon *Safwolainen* 1671 VA rr 12: 629. Samanlaisia variantteja ovat myös *Sauwolan* Sari 1684 Lim. kär. VA rr 21: 92 ~ *Safwonsari* 1749 Lim. kär. VA rr 85: 302 ja Kemistä *sauvalaṣāri*, josta 1723 mainitaan asukkaana Johan *Saufwonsari*

VA rr 55: 1431. Geminaatallisia ovat myös Etelä-Iistä mainitut Sauvu Suo, Isä sauvu kuru, Picku Sauvu kuru 1766 MHA F 21^d 3/24, 25 (*sauvvusuo*).

Nimissä *wuotila* 1670 Lim. kär. VA rr 12: 455, *Wuotikan* sarka 1766 IJA ks. 1, 1h Hailuodossa, *Wuotila*, *Wuotinkari* 1766 MHA F 21¹ 26/1, 5 Hailuodossa, *Wuolevin* suon Arot 1766 MHA F 21^a 13/31 on kehittynyt *v* labiaalisen vokaaalin eteen sanan alkuun, missä sitä ei alun perin ole ollut (vrt. *Uoti*, *Uolevi*). Tällaisia asuja tavataan myös Tornion murteissa (AIRILA ToM 182), Kemissä (CANNELIN KeM 38), mistä — Simojoelta — Vuolevin sukua on aikoinaan siirtynyt vanhan Iin alueille.

Siirtymä-*v* kuuluu paikannimissä *uiskarirrantu^ve³*, *lappimäärantuu^ve³*.⁴³

Vierasperäiset konsonantit sanan sisässä

Vierasperäinen konsonantti *f* esiintyy jokisuun paikannimissä *kamfärttiapaja* ja *iframmataala*. Pudasjärveltä mainitaan vanhoissa nimenmerkinnöissä pn. *Afwenlambi* 1764 VA Kemi 71, jossa — ellei se ole pelkästään ortografinen — on tendenssianalogiaa.

Sananloppuiset konsonantit

-*k*, -*h*

Pohjois-Pohjanmaan murteissa sananloppuinen *k* on *k:n* edessä säilynyt, paussiasemissa sekä vokaalin edessä sitä edustaa katko (vrt. KETTUNEN SM III B 56) ja muiden konsonanttien edessä se on assimiloitunut seuraavan konsonantin kaltaiseksi. Paikannimistöissä tulevat kysymykseen vain *ek*-loppuiset sanat, esim. *ahē*, *hepolähe*, *lähekkorpi*, *lähessuo*, *ruoste³oja*, *ruostepperä*, *persevihkosäri*.

Vanhoissa asiakirjoissa alun perin *k*-loppuiset paikannimet ovat miltei johdonmukaisesti *-t*:llisiä: Mangisen *ahdet* 1683 Lim. kär. VA rr 20: 149, *Ruostetsuo* 1732 MHA F 21^b 13/16 Kellossa, *Lähdet* Suon perckaus 1766 MHA F 21^d 3/26 Etelä-Iissä, *Lähdet* suo, *Perse* vihkä saret 1766 MHA F 21^a 10/34, 35 Pohjois-Iissä, *Ahdet* 1766 MHA F 21^a 13/29 Karjalankylässä, *Lähdet* Suo 1767 MHA F 21^d 2/12 Kuivaniemellä, *Ruostet* Salmi, *Ruostet* Suo, *Kastet* Suofwan ala 1770 MHA F 21^d 1/47, 53 Ylikiimingissä, *Lähdet* suo, *Ahdet* 1783 MHA F 21 10/13, 15 Kellossa, *Ruostet* Salmen Saari 1824 MHA F 21^c 6/43 Ylikiimingissä, *Lähetsuonoja* 1826 MHA F 21^c 5/12 Kuivaniemellä, *Ruostet* Oja 1834 MHA F 21^a 5/3 Ylikiimingissä, *Lähetsuo*, *Hepolähet* 1860

⁴³ Ks. MARTTI RAPOLA Hämmäläismurteiden *aloo*-tyypistä ja sen suhteesta ns. *ue*³-kollektiivijohdannaisiin. Virittäjä 1954 s. 122—140.

MHA F 21¹ 30/26, 37 Pohjois-Iissä, *Ruostetsuo*, *Ruostetperä* 1864 MHA F 21^c 6/103 Ylikiimingissä, *Lähetsuo* 1880 MHA F 21^b 1/70 Etelä-Iissä. Ryhmästä on vain yksi *t*:tön esimerkki.

h-loppuiset sanat ovat Pohjois-Pohjanmaan murteistossa sekaantuneet *k*-loppuisiin yhtäläisten vokaalivartaloisten muotojen välityksellä. Poikkeuksen tekevät vain muutamat analogiset *s*-loppuiset paikannimenmerkinnät, joita olen huomannut Hailuodon nimistössä: *Kortes* Aukio, *Kortessuo*, *Kortes järvi* 1766 MHA F 21¹ 26/4, 6, 9, 22.

Esimerkkejä alun perin *h*- ja *-k*-loppuisista nimistä: *hamekkaula*, *hiuve'* *kortessaari*, *kostepperä*, *kärmenniemi*, *laineppuas*, *louve'*, *luojennokka*, *maje'*, *turpe'*, *venehamina*, *venekari* ym. Vanhoissa asiakirjoissa ja isonjaon toimituskirjoissa ne ovat melko säännöllisesti *t*:llisiä: Parhaniemi *taipale* 1600 VA 4819^a: 1 Etelä-Iissä, *Käckarett* 1635 VA rr 3: 104 Haukiputaalla, *Kåstet* Pathu 1636 VA rr 4: 2 Iissä, *Kårtet* Lambi 1658 VA rr 10: 410 Iissä, *Kårtet* peräsä 1666 Lim. kär. Va rr 11: 858, *Madet* Kåskj 1668 VA rr 12: 292 Ylikiimingissä, *Raatet* Suolla, *Kortet* Suolla 1670 VA rr 12: 124 Iissä, *Hetet* Jerfwj 1679 VA rr 16: 146 Iissä, *Kortteperä* 1683 VA rr 20: 32 Iissä, *Kåste* Suå 1685 Lim. kär. VA rr 22: 149, *Årit* Harja Engh 1687 VA rr 24: 116 Iissä, *Made* Koski 1687 VA rr 24: 469 Oulujoella, *Kårtet* pära, *Kårttet* swå 1689 VA rr 26: 174, 175 Iissä, *Wenhe* Walkama 1691 Lim. kär. VA rr 28: 70, Carin Salmen *Kåstet* under Helsingi fors 1691 VA rr 28: 60 Iissä, Wiskarin *liewet* 1698 VA rr 35: 364 Iissä, *Kårtet* Suo 1732 MHA F 21 10/6 Iissä, *Ratetsuo*, *Kortetsuo* 1732 MHA F 21 13/15, 16 Kellossa, *Kermetniemi*, *Lanet* pudas 1760 MHA F 21 1 Iissä, *Hernetmaa* ~ *Härne* maa, *Åritkari*, *Porras rāmet*, *Waretputan* ojansuu 1760 MHA F 21 14/21, 24, 17 Haukiputaalla, *Ratetkorpi*, *Kårtetsuo* 1766 MHA F 21^a 11/14 Pirttitörmällä, *Sepalet* (saari) 1766 MHA F 21^a 12/7 Olhavassa, *Hallmet* Peldo, *Kaiston rāmet* 1766 MHA F 21¹ 26/20 Hailuodossa, *Ratetrāmet* 1766 MHA F 21^a 13/29 Karjalankylässä, *Venet* väylä, *Kārmet* aro, *Wenet* kari, *Kårtet* Suo, *Turpet*, *Ratet* Korpi 1766 MHA F 21^d 3/23, 24, 26, 27 Etelä-Iissä, *Hjuet*, *Kārmet* aro *Lainet* putanojan suu 1766 MHA F 21^a 10/34, 35 Pohjois-Iissä, *Radet* aro 1766 MHA F 21^a 11/12 Pirttitörmässä, *Palo* Suon *Rāmet* 1767 MHA F 21^d 3/12 Kuivaniemellä, *Kortet* Suo, *Hetetoja*, *Kortet* perä, *Rinnet* peldo 1769 MHA F 21^d 15/16, 17, 20, 22 Alakiimingissä, *Pylkön kaaret*, *Åhaket* Peldo, *Joki Taipalet*, *Hedetaja*, *Madet* niwan korfwa 1770 MHA F 21^d 1/49, 51, 52, 53 Ylikiimingissä, *Ruka* waaran *painannet* 1777 VA Kemi 78 Ylikiimingissä, *Matorāmet*, *Kārmet* Kumbo 1783 MHA F 21 10/20 Kellossa, *Rāmet*, *Tuoretmaa* 1813 MHA F 21^c 4/12 Karjalankylässä, *Kortet* Suo, *Sadin Rāmet*, *Rāmet*, *Musta Ojan Halmet* 1824 MHA F 21^c 6/43, 38 Ylikiimingissä, *Kortet* Suo, *Sonnin Halmet* 1826 MHA F 21^c 5/10, 12 Kuivaniemellä, *Ruokorāmet*, *Kortetsaari*, *Kortetaho*, *wina Rāmet* 1828 MHA F 21^c 1/5, 6, 7 Tannilassa, *Raukan Rāmet*

1830 IJA 1f Pohjois-Iissä, *Purjetkari* 1832 MHA F 21^c 7/19 Haukiputaalla, *Kortet Suo* 1833 MHA F 21^a 3/16 Kuivaniemellä, *Luetperä* (= Luodeperä) 1855 MHA F 21¹ 31/1 Oijärvellä, *Käärmetaro*, *Kortetramet* 1860 MHA F 21¹ 30/31, 37 Pohjois-Iissä, *Kaskenlievet*, *Kortetsuo*, *Hernetmaa*, *Koivurämet*, *Kärmet-randa*, *Radetperä*, *Suotaipalet* 1864 MHA F 21^c 6/103—106, 110, 111 Ylikii-mingissä, *Turpet* 1880 MHA F 21^b 1/72 Etelä-Iissä.

Ljungo Tuomaanpojalla on jo sekaannusta *-eye-* ja *-ehe-*vartaloiden välillä yleisesti. Toisaalta äänneilallinen *h* esiintyy vielä pääpainottoman tavun lopussa: *huonehta*, *cappalehta*, *wenehtä* (s. 20, 44, 80), mutta on myös sellaisia analogiamuotoja kuin *cappaletta*, *hernettä* (s. 97, 225) ja päinvastaisia erehdys-analogioita: *estehtä*, *watehta*, *estehten* (s. 118, 128, 143), sanoista, jotka ovat *ek-*loppuisia, joskin näistä on myös äänneilallisia muotoja, esim. *asett* (s. 126). Kun länsimurteissa *ht* > *tt* oli Ljungon aikaan jo tapahtunut (SETÄLÄ YÄH 350, OJANSUU LMÄH II 112), *ht*:lliset muodot epäilemättä edustavat Pohjois-Pohjanmaan murteiden kantaa ja *tt*:lliset ovat lainaa joko Martin kielestä (AIRILA mt. 44) tai edustavat silloista *ht* > *tt* kehitystä Ljungon murteessa.

*-ek-*loppuisista sanoista on Ljungolla tyyppi *aset*, *estet*, *peitet*, sen sijaan alkuperäinen loppu-*h* on eräissä sanoissa säilynyt, esim. *huoneh*, *mureh* (Kaupunkilaki s. 76, 109), eräissä on *ek-*loppuisten analogian malliin *-t*, esim. *cappalet*, *äiannett*, *lyhdett*, *hernet*, *wenet* (s. 13, 82, 92, 129, 221) ja lisäksi on *ht*:llisiä kontaminaatiomuotoja, esim. *weneht*, *pereht*, *huoneht* (s. 111, 131, 196). Ljungolla siis loppu-*k*:ta edustaa yksinomaan *-t*, loppu-*h* on vielä säilyneenä, joskin analoginen kehitysprosessi *-h* > *-t* oli jo olemassa. Todennäköisesti se on suoritettu loppuun 1600-luvulla, sillä 1700-luvun nimistössä emme näe jälkeäkään loppu-*h*:sta. Paikannimistön vanhimpien merkintöjen *t*:ttömyys, esim. Parhaniemi *taipale* 1600, joka muoto lähteen mukaan sisältyy jo eräiseen vuoden 1549 asiakirjaan (ks. VA 4819a: 1), kuvastanee ehkä *h*:llisuutta, jonka heikko akustinen kuuluvuus on voinut vaikuttaa merkitsemistapaan.

Kälviäläisellä Jaakko Erikssonilla esiintyy *-t*:llinen muoto *walet* (Hist. ark. XLVII 59), ja 1800-luvun ensi puoliskon lähteissä nämä *-t*:lliset asut ovat aivan yleisiä. Niinpä perunkirjoituksissa on sellaisia sanoja kuin *kullet* näth 1796, *nuottawenet* 1808, *Hamet*, *Kaidet* 1809 (VA Kemi 135, 136), kolmilaita *wenet*, *Hamet* 1810, Asun *huonet*, Kylmä *huonet* 1840, alus *hamet*, 1860, *wenet* 1861 (OMA), Iin kappalaisen J. F. Stenbäckin suomenkielisisä papereissa on muoto *Sadet* ilma 1850 (OMA) ja Oulun Viikkosanomissa 1829 *estet*, *painet* (n. 49, 50), vuonna 1840 mettän *puutet*, *aawet*, *roppa-saet* (n. 15, 27, 37), vuonna 1852 *päretkatoista*, *päretkerta*, *päretladoksen*, *päretpuista*, *päretwalkia*, (n. 10, 11) ja alun perin *h*:llisiä muotoja: *huonetkunta*, *walet*, *huonet*, *wenet*, *wenetwäylä*, *käärmet* (1829 n. 8, 9, 12, 14, 30, 35, 46), *peretkunnastansa*, *Skoulu-huonet*, *Huonetmiehen*, *hernetjauhoja* (1840 n. 2, 6, 10, 40), *waletkuulumisia* (1866 n. 35).

1800-luvun ensi vuosikymmeninä myös *t:ttömät* asut alkavat ilmestyä Oulun Viikkosanomiin: *hame, kappale, lähde, huonekkuntaa* (1829 n. 7, 25, 46), *päresoittoa, vaateaineesikin, liiste, pärekerroksen, päre, puute, turwe, ase* (1852 n. 1, 6, 41, 45), *huonemies* (1853 n. 16), *perhekunnalle, tarwekaluin, pärehöylästä, päre, huoneriwein, sade-wedet, helle, aine, tarwe* (1866 n. 2, 3, 5, 6, 8, 27, 28, 32), mistä lähtien *t:ttömyys* on yksinomaista. 1860-luvulta lähtien myös perunkirjoitusten *t:lliset* muodot alkavat hävitä, ja iiläisten Juho Paakkosen sekä Maria Gustava Palmgrenin kirjeissä 1860-luvulla on vain katoedustusta (esim. *metat. valhe, huone, peite, terwe*).

Loppu-*t:n* kato näyttää siis olevan verraten nuori, edellisistä esimerkeistä päätellen 1800-luvun puolivälin ilmiö. Kun Kemin murteessa paikoin esiintyy tyyppiä *venet, huonet* (CANNELIN KeM 13), Tornion murteistossa *paistet, lühdet, huonet, puhet, vätet, imet, muret, orit, venet* (AIRILA ToM 26) ja Etelä-Pohjanmaan murteessa samanlaisia muotoja (LAUROSELA I 170), niin epäilemättä yhtenäisen *-t* alue on aikoinaan ulottunut Etelä-Pohjanmaalta Tornioon saakka, ja välillä olevalta alueelta vieras vaikutus on hävittänyt *-t:n*. Toisaalta itämurteissa *-h:n* säilyminen on ollut myöhäisempää (OJANSUU Äännehistoriallisia lisiä suomen murteiden tuntemiseen 41—45), VHAELIN Grammatica Fennican mukaan *-h* on säilynyt savolaisalueilla vielä 1700-luvulla (esim. *homeh, weneh* s. 2, 22) ja osittain 1800-luvulla (SETÄLÄ YÄH 355), joten ?savolainen katoedustus Pohjois-Pohjanmaan murteissa ei voi olla 1800-lukua vanhempi. Tähän viittaa sekin, että kirjallisessa traditiossa vielä nykyisinkin ovat Pohjois- ja Keski-Pohjanmaalla käytössä monet *-t:lliset* paikannimi-muodot: *Venetjoki* Ullavassa (SMYA XVII 206), *Tuoretmaa, Vaetoja, Viirret, Kortetmaa* Kannuksessa (SMYA XVII 307), *Viirretjoki* Lohtajalla (merikortti), *Madetkoski* Oulujoella (vieläkin aseman nimenä), *Hiuvet, Keskihiuvet, Hoikka-hiuvet* Kellossa (merikortti 275, v. 1945), *Hiuvet* Iissä (merikortti 275, v. 1945) ym. — Vuosien 1808—09 sodan jälkeisillä väestönsiirtymisillään ollut epäilemättä huomattava osuutensa murteen *-t:n* katoon (muuttumiseen katko-äänteeksi).⁴⁴

-n

Yhdysperäisten paikannimien genetiivisen määritteen sanaloppuinen *n* on säilynyt *n:n*, *t:n* ja vokaalin edellä, assimiloitunut homorgaaniseksi nasaa-liksi *k:n* ja *p:n* edessä ja assimiloitunut seuraavan konsonantin kaltaiseksi *m:n* sekä likvidan ja puolivokaalin edessä. *h:n* edessä on assimiloituneisuutta ja

⁴⁴ Missä määrin Pohjois-Pohjanmaan asutuksen vaihtumiseen ja sitä tietä murteen muuttumiseen, esim. *ts > θθ > tt* ja *h > o* kysymyksiin, ovat vaikuttaneet 1600-luvun lopun suuret nälkävuodet ja isoviha, on vaikea sanoa, sillä tällaisia asutuksen siirtymisiä ei ole tutkittu.

nasaloitumista (merkitty ^h), s:n edessä säilyneisyyttä tai nasaloitumista. Absoluuttisessa lopussa -n:n artikulaatio on tavallisesti epätäydellinen, joskus -n on säilynyt, paikoin kadonnut, mutta useimmiten nasaloitunut tai muuttunut puheäännettömäksi äänneeksi (vrt. VENNOLA PPR 50, 51, LAHERMA IIM). Siitä on käytetty merkintää -*ŋ*.

Esimerkkejä: *kestikivarinnokka*, *haukantörmä*, *kutiŋkallantakusta*, *helsinkiŋkoskenalus*, *alahiejanarpa*, *asuŋkarinnokka*, *hurufkari*, *haukampato*, *lariŋimmärranta*, *ahavenematala*, *ätelletto*, *akolarranta*, *hururranta*, *nöperijjuoni*, *kalevavärä*, *antilleto^hhieta*, *eteläpääŋsatama*, *häräŋsu^hhieta*, *keinänen*, *korkijatörmänen*. Nimistön vanhoissa merkinnöissä on pari assimiloitumistapausta: *Palfwitum pära* 1732 MHA F 21 7 Etelä-Iissä, *Mälsem perä* 1735 MHA F 21 21 Kuivaniemellä.

VOKAALIT

Pääpainollisen tavun vokaalisto

Ensi tavun lyhyiden vokaalien labiaalistumisesta Iin seuduilla LAHERMA (IIM 62, 63) mainitsee seuraavanlaisia esimerkkejä: *törmä*, *pölokö* ~ *peleko*, *röppänä*, *hörhiläinen*, *pörhöne* (vrt. sn. *Pörhö*, *Pörhölä*) ym. ja Juho Paakkosen kirjjeessä 29. 7. 1871 rovasti Hedbergille on muoto *pöljätti*. Nimistössä on yleinen rantatörmä, esim. *haukantörmä*, *jokkumintörmä*, Matosuo *Törmä* 1674 VA rr 13: 725 Kellossa, Törön *törmä* 1815 MHA f 21° 2/14 Olhavassa, sen sijaan satunnaista on asiakirjan merkitsemistapa Kucksus *sölkä*, *Söljän* maa 1813 MHA F 21° 4/15 Karjalankylässä, jollaisia (*sölkä*) muotoja tunnetaan Tornion murteistossa (AIRILA ToM 190), mutta joita ei Iissä tavata. Kehitys *ē* > *ō* (> *üö*) ensi tavussa on tapahtunut sanassa *pyörtänö* 'piennar', jonka jo Ljungo tuntee. Esimerkkejä: *rantapellompüörtänö*, *kauravainijompüörtänö*.

Ensi tavun länsisuomalaisista lyhyistä vokaaleista Iin seutujen murteessa on LAHERMALLA (IIM 64) mm. seuraavat esimerkit: *pahta*, *parma* (kyselyjeni mukaan nyk. tavallisesti *pärma*), *pispa*, *takka*, *vikate*, mutta toisaalta kvantiteetiltaan pitkinä *kärme*, *lākso*. Ljungolla on esim. muodot *hahti*, *hahden*, *haxista*, *haxille* (Kaupunkilaki s. 95, 100), joissa pitkä vokaali länsimurteiseen tapaan on lyhentynyt tavunloppuisen *h*:n edellä, Juho Grekilän perunkirjoituksessa 1808 VA Kemi 136, 9 ovat muodot *vikatetta*, *tytywäiset*, eräässä asiakirjassa 1815 *tytymän* (Iin kirk. ark. III 27, 3 s. 334) ja Oulun Viikkosanomissa 1829 *Hahtes*, *laksoon*, *laksot* (n. 25, 30, 51). Paikannimistössä edustavat näitä erilaisia vokaalin kestoasteita *hahtikari*, Hactikari 1666 VA rr 11: 879 Pohjois-Iissä, *lakso*, *laksojärvi*, Laxo Maa, Laxojervi kalfhage 1766 MHA F 21d 3/25 Etelä-Iissä, joka rudimentäärisesti on lyhytvokaalinen, kun taas appellatiivi *lākso* on pitkävokaalinen; samaten *Safwilaxonkorpi* 1764 VA Kemi 71 Haukiputaalla,

Sawi *Laxo* 1769 MHA F 21^d 15/27 Alakiimingissä, Paska *laxo* 1766 MHA F 21^a 26/10 Hailuodossa, *Laxon* Suo 1831 MHA F 21^b 1/10 Etelä-Iissä, *vahtukoste'* Pohjois-Iissä, tn. *Vahtola* Haukiputaalla, *kärmenniemi*, jonka vanhat merkinnät ovat lyhytvokaalisia, Pohjois-Iissä. Itäsuomalainen pitkä ensi tavun vokaalin kestoaste on siis alkanut saada jalansijaa jokisuun murteessa.

Tyypillinen länsisuomalainen on myös pn. *suorsalletto*, jonka rinnalle on tunkeutunut varhain itäsuomalainen *sorsalletto*, vieläpä *sorsaletto*. Molemmat variantit tunnetaan jo 1600-luvulta: *Suorsaletto* 1609, *Suårsan* lettä 1658 ~ *Sårsa* luotho 1637, joiden pohjana saattaa olla alueella laajalti — jo 1500-luvulla Tyrnävässä, Ängeslevässä, Ylikiimingissä ym. — tunnettu sn. *Suorsa*. Itäsuomalainen *sorsa(l)letto* on nykyisin milteipä yleistynyt.

Paikannimessä *puohinjoski* on ruotsalaisen originaalin (*bod*) *ö* korvattu vastaavalla suomen diftongilla.

Pääpainottomien tavujen vokaalisto

nittü-sanasta on nykyisin murteessa yksinomaan *ü*:llisiä muotoja, mutta vanhoissa merkinnöissä myös *u*:llisiä, esim. Majan *Nijtun* Engh 1685 VA rr 22: 97 Pirttitörmässä, Syvä Lahtj *Nijtun* Päästä 1685 Oulun kär. VA rr 22: 108, Saaren Takasen *Nittu* 1691 Lim. kär. VA rr 28: 139, Ulkoisen Nenän *Nijttu* 1692 Lim. kär. 1692 VA rr 29: 49 ja *Niittuperä*, *Liekonittu* 1767 VA Kemi 73 Karjalankylässä, *Njttu* Oja, Jänes *Njttu* 1768 IJA k. 1 Etelä-Iissä, ym. Kun näitä *u*-muotoja *ü*:llisten rinnalla esiintyy runsaasti 1600-luvun lähteistä alkaen, ne edustanevat vanhaa länsisuomalaista kantaa, joka on vähitellen hävinnyt itäsuomalaisen edustuksen tieltä.

Jokisuun paikannimistössä on lisäksi pari progressiivista vokaaliharmonia-esiintymää: tn. *mäkälä*, *Mekilaine* 1585 VA 4773: 6, *mäkälä* 1595 VA 4808: 59, *Mäkäläinen* 1637 VA rr 4: 95, *Mäkäläs* Hemman 1648 MHA F 1 102, *Mäkälä* 1669 VA rr 12: 103, *Mäkäläinen* 1675 VA rr 14: 158, *Mäkelä* 1707 (Iin kirk. ark. III 2, 1 s. 105) ja tn. *männikkälä*, *Männickälä* 1778 VA Kemi 133, *Männikälä* 1838 (Iin kirk. ark. III 2, 14).

Kauempana sanassa esiintyy yksinäisvokaalin muutos appellatiivissa *avento* (paikannimessä *aventoapaja*), ja tyypillisiä murteelle ovat lisäksi vanhat, myös eräissä ims. kielissä tavattavat *e*:lliset asut *jänes* ja *vares*, esim. *jänesnokka*, *varesletto*, *Jänes* niitty 1766 MHA F 21^d 3/24 Etelä-Iissä, *Wares* Suo 1767 MHA F 21^d 2/15 Kuivaniemellä.

Eräiden supistumaverbien johdannaiset, *-kse*-loppuiset verbaalinominit, esiintyvät iiläisessä asiakirjassa 1631 *o*:llisina, esim. *todistoxen*, *tunnustoxen*, *wahwistoxexi* (Iin kirk. ark. III 27, 3 s. 29), ja asu *Elatos miehen* on myös iiläisen

Simuna Putahansuun perunkirjoituksessa 4. 6. 1810 (OMA). Paikannimiesi-merkkejä tästä tyypestä ei kokoelmissani ole.

Parissa kolmessa esimerkinimessä on analoginen *-u* loppu, esim. *lukkumutkajuoni*, *vahtukoste'*, ja vanhoissa merkinnöissä myös *wenhenkaripatun* 1558 VA 4597: 8, *Laxpattarna* 1635 VA rr 3: 105, Kästet *pathu* 1636 VA rr 4: 2, *Lakapatu* Wiskarinliewet 1698 VA rr 35: 364, *Patunpärä* 1749 VA rr 85: 63, illi Sjk *patu* ställ 1766 IJA k. 1 (OMK). Iin alueen *u*:lliset muodot ovat epäilemättä partitiivin analogiaa (vrt. *lukkua*, *vahtua* ja perunkirjoituksissa on sellaisia muotoja kuin Kannu *maittua*, Käsi *verckua* 1809 VA Kemi 136: 72, 82, Ilman *Lukutta*, sijka *werckua* 1810, OMA, *sontataikkua* 1861, OMA).

Murteelle tyypillinen on alkuaan *eda-*, *edä-*loppuisten nominien *ia-*, *iä-*edustus, esim. *korkija*, *valakija*, *hopija*, joiden siirtymä-*j* on erivahvuinen. Ljungolla tavataan näiden rinnalla myös *ea-*, *eä-*tyyppiä, siis esim. *oikea* (s. 15, 40, 43) ~ *oikia* (s. 31, 81, 195), *siwiät*, *rohkia* (s. 15, 23), *hopia* (s. 63, 128, 129), Jacobus Cortella on *korkia*, iiläisessä asiakirjassa v. 1631 *Corkiast* (Iin kirk. ark. III 27, 3 s. 29). Paikannimistöissä: *korkija*(saari), *korkijatörmänen* (saari) ja vanhoissa merkinnöissä: sn. *Leuie* 1546 VA 4534: 28 Oulunsuussa, *Kärkiakari* 1666 VA rr 11: 873 Iissä, *Kärkian* Käsken Engh 1675 VA rr 14: 161 Kuivaniemellä, *Ruskian* Kallion Randa 1675 VA rr 14: 162 Olhavassa, *Ojka* haratörmä 1760 MHA F 21 14/20 Haukiputaalla, *Ruskia* Kallion Njemi 1815 MHA F 21° 2/16 Olhavassa, *Wallkia* Suo, *Korkia* Kangas 1828 MHA F 21° 5/10 Kuivaniemellä.

Sisäheitto ei ole murteelle millään tavoin luonteenomainen, mutta paikannimistöissä on pari yksilöllistä haplogogia tapausta, jotka olen kuullut tiedonantajiltani. Toinen on pn. *holparranta* (harv) ~ *holaparranta* (tav.), toinen epävarma *urkistonsuo* (< ?*urukistonsuo*, vrt. *urukka* 'vesiura, lampijono, joka on jäänyt jäljelle esim. kuivuneesta salmesta, ojanuru'). Loppuheittoa on ainoastaan paikannimessä *ükspensas* ~ *ükspensainen*, *Yxpensas* 1787 MHA F 21° 10/36.

-nen(-se-) loppuisissa nomineissa diftongin *i* on painottomassa asemassa kadonnut, esim. *hevose^hharija*, *kaitanena^ppaja*, *pakanen*, *pohojasnokka*, *punanenⁿkeppi*, *tasaselletto*. Samoin *-in:-ime-*loppuisissa johdannaisissa diftongin jälki-komponentti on kadonnut, esim. *asunⁿkari*, *hällaijun*, ja alun perin *oi-*loppuisten nominien *i* on hävinnyt, esim. *hepoharija*, *isolahti*, *kukkokallijo*, *pükkoletto* ym.

Paikan- ja sukuniemien vanhoissa merkinnöissä on sekä *i*:llisiä että *i*:ttömiä muotoja. Esimerkkejä *i*:llisistä muodoista: *virkoynen*, *monkaynen* 1445 Iissä (ARWIDSSON Handlingar III 453), *wirkoijn* 1543 VA 4531: 7 Limingassa, *Saffuolaijn*, *Tassaijne* 1543 VA 4531: 21 Kemissä, *Saffuoijn*, *Haraijn*, *Tassaijn* 1544 VA 4532: 4, 5 Kemissä, *tasainenn*, *Saaffuoine*, *wijpoij*, *sauoine* 1546 VA 4534: 4, 6, 9, 27 Kemissä, *wirkuine*, *Kockoin*, *sopaine* 1546 VA 4534: 11 Li-

mingassa, *ractuine* 1546 VA 4534: 11 Lumijoella, *ockoine* 1546 VA 4534: 14 Hailuodossa, *Saffuoi*, *tassaijn* 1549 VA 4536: 3, 4 Kemissä, *wirkoij*, *tassaijn*, *pelkoijn*, *Kockoi* 1549 VA 4536: 8, 9 Limingassa, *Taloijn* 1549 VA 4537 :6 Olhavassa, *wirkoine* 1552 VA 4545:2 Iissä, *wesaine* 1554 VA 4554: 15 Limingassa, *Rijkoij* 1557 VA 4582: 7 Oulunsuussa, *sokoin* 1557 VA 4582: 23 Iissä, *wckoin* 1560 VA 4626: 21 Limingassa, *pillttäij* 1559 VA 4615: 9 Limingassa, *ockoi*, *pildoi*, *rikoij*, *Kockoi* 1563 VA 4657: 32, 33 Limingassa, *Sijtoine*, *leistoij*, *Soroine* 1563 VA 4657: 43 Iissä, *Kwroi* 1568 VA 4703: 49 Iissä, *powal isoi* 1579 VA 4756: 85 Iissä, *pâuall Isoijpä* 1584 VA 4771: 87 Iissä, *teppoi* 1581 VA 4762: 85 Iissä, *Coppeloi* 1590 VA 4790: 59 Ylikiimingissä, *Erik Erttoi* 1609 VA 4865^a: 18 Temmeksellä, *Jlmoila*, *Alapakoila* 1634 VA rr 3: 12 Kemissä, *Packâila*, *Jlmâila* 1635 VA rr 3: 103 Kemissä, *Isoi Kifui* 1644 VA rr 5: 312 Iin Pihlajakarissa, *Räpois* Hemman 1648 MHA F 1 11 Yli-Iissä, *Hilduins*, *Puruins*, *Timoins*, *Kieroinens*, *Törröis* Hemman, *Eskil Törröi* 1648 MHA F 1 13, 16, 24, 25, 26 Pudasjärvellä, *Karfwoin*, *Lijkainen* 1648 MHA F 1 35 Sotkajärvellä, *Särpöi*, *Mietuin* 1648 MHA F 1 62, 65 Kuivaniemellä, *Sikaines*, *Piukuins*, *Taloins* Hemman 1648 MHA F 1 71, 72 Olhavassa, *Wirkuins*, *Tijrois*, *Haloins*, *Pakoins*, *Kuckois*, *Suckoila*, *Pasois*, *Pernoins*, *Soroins* Hemman 1648 MHA F 1 80, 84, 89, 91, 92, 95, 96, 101, 114 Iissä, *Jsoin* seliän partal, *jsoin* mättan rannal 1654 VA rr 8: 246 Iissä, *Pakoi* 1657 Lim. kär. VA rr 10: 130, i *Kelloij* 1658 VA rr 10: 422, *Pasoj*, *Tijroj* 1658 VA rr 10: 425 Iissä, *Säräinen* 1665 VA rr 11: 636 Iissä, *Isâi Lambi*, *wärtöis* eng, *Ulkâisela* puolela, *Terwoi*, *Kukoinen* 1666 Lim. kär. VA rr 11: 853, 856, *Isâista* Kivestä, *Isoisällkä* 1666 VA rr 11: 872, 879 Iissä, *Präckoi* 1672 Lim. kär. VA rr 13: 131, *Lippoisen* wainio, *Isoin* pensan tygönä 1673 Lim. kär. VA rr 13: 195, *Bildoi* 1674 Lim. kär. VA rr 13: 545, *Isâi Raiwio* 1675 Oulun kär. VA rr 14: 45, *Mänckainen*, *Käckoj*, *Pöllöin* Sarka 1675 VA rr 14: 65, 215, *Repoj* 1675 VA rr 14: 159 Kollajassa, *Isoi* Hawicko 1678 VA rr 15: 18, *Terfwoi* 1680 Oulun kär. VA rr 17: 27, *Sikainen* 1680 VA rr 17: 88 Iissä, *Tasainen*, *Wijtainen* 1680 Lim. kär. VA rr 17: 129, *Pöllöj* 1680 VA rr 17: 165 Kellossa, *Kuckoj* 1681 VA rr 18: 59 Iissä, *Isâiollli* 1684 Lim. kär. VA rr 21: 83, *Hewâis* Taiwall 1685 VA rr 22: 87 Sotkajärvellä, *Isoisa* peräsä 1691 VA rr 28: 54 Alakiimingissä, *Isoin* Lammen pää 1692 VA rr 29: 100 Oulunsalossa, *Kuckoinen*, *Pasoi* 1722 VA rr 54: 33, 209 Iissä, *Tijtâi* 1745 VA 9352: 169 Siikajoella, *Hewoisten* Kari 1749 Lim. kär. VA rr 85: 269, *Törröij* 1766 MHA F 21¹ 26/1 Hailuodossa, *Hevoisenharja*, *Kahloin* 1857 IJA 7i Pohjois-Iissä.

I:ttömiä muotoja: *Kello*, *Simo*, *Kocko* i *Kello* 1543 VA 4531: 6, 7, 8 vanhassa Iissä, *pelkon*, *Richo* 1543 VA 4531: 8 Limingassa, *Saulan* 1543 VA 4531: 9 Siikajoella, *Jlmola* 1543 VA 4531: 21 Kemissä, *teppo* 1546 VA 4534: 10 Kellossa, *Sijpo* 1546 VA 4534: 28 Haukiputaalla, *Ilmola*, *paakola* 1546 VA

4534: 6 Kemissä, *sawolan* 1546 VA 4534: 12 Kellossa, *ractun, racton* 1546 VA 4534: 12, 29 Lumijoella, *teppo, sijpo* 1546 VA 4534: 28 Haukiputaalla, *procko* 1549 VA 4536: 9 Limingassa, *tacko* 1550 VA 4541: 9 Kellossa, *Rwicko* 1552 VA 4545: 1 Simossa, *Kacko* 1552 VA 4545: 2 Karjalankylässä, *heino, Swcko* 1552 VA 4545: 2, 3 Iissä, *wirckone* 1553 VA 4548: 3 Iissä, *Ricko* 1553 VA 4548: 5 Oulunsuussa, *swcko* 1558 VA 4598: 18 Iissä, *Saffuä* 1558 VA 4598: 23 Kemissä, *Häpoperä, Isolachti* 1666 VA rr 11: 873 Iissä, *Kucko* 1675 VA rr 14: 16 Iissä, *Käckå, Kåå* 1683 VA rr 20: 29, 30 Alakiimingissä, *Pinonijty* 1683 Lim. kär. VA rr 20: 149, *Iså* Lachti Engh, *Hefwos* Kärpi, *Iså Palå* 1685 Lim. kär. VA rr 22: 97, 146, 156, *Paaså, Kackå* 1710 VA rr 47: 95 Iissä, *Kucko* 1721 VA rr 53: 183 Iissä, *Kucko* Lambi 1732 MHA F 21 6 Pohjois-Iissä, *Iso Pelldo, Timo Pelldo* 1732 MHA F 21 10 Etelä-Iissä, *Isåpelto* 1766 MHA F 14/17 Haukiputaalla, *Pinopeldo, Repo Kangan pä* 1783 MHA F 21 10/13, 20 Kellossa, ja maanmittari Clas Classonin kartassa 1648 on lukuisten *i*-muotojen rinnalla alueelta vain seuraavat *i*:ttömät: *Kaickonen* Kuivaniemellä, *Weiola* Gårdh, *Leistos* Ödes Hemman, *Leisto* Iissä (MHA F 1 59, 76, 81). 1800-luvun alun isonjaon asiakirjoissa muutamaa poikkeusta lukuunottamatta on vain *i*:ttömiä muotoja.

Ljungolla on yleisten diftongillisten muotojen rinnalla myös jälkikomponentin *i*:n katoa, esim. *heuoinen, eroitethan, taloin poica, enoi, isoin, cotakunnaiset, caltaisella, callainen, eroitus, secoitta, taloisen miehen, taloikunnat* (s. 10, 15, 25, 36, 95, 99, 101, 102, 112, 119, 128, 192 ym.) ja *i*:ttömiä muotoja *erottain, talonpoista, talonpoigan, talokundain, pino pw* (s. 20, 21, 26, 102, 106 ym.). *-in:-ime*-loppuisia johdannaisia on Ljungolla *laiduin, laiduinda, laidhunda, asun sia* (RAPOLA SKH I 286). Rapola on laskenut, että Ljungolla *talonpoika*-sanasta on 92 *i*:llistä ja 21 *i*:töntä tapausta, mikä suunnilleen ilmaisee ryhmän muidenkin sanojen suhteen (ks. Kantasuomalaisten pääpainottomain tavujen *i*-loppuiset diftongit suomen murteissa s. 38). Iiläisessä asiakirjassa 1631 on yksinomaan *i*:llisiä muotoja: *Taloinpäiat, Talojn* merkin, *eroitettu* (Iin kirk. ark. III 27, 3 s. 29), mutta 1800-luvun alun perunkirjoituksissa, Oulun Viikkosanomissa muutamia poikkeuksia lukuunottamatta, esim. *hewoisen* (1829 n. 2), *pakkainen* (1840 n. 1), on yksinomaan *i*:ttömiä muotoja.

Vanhimmassa lähteessä 1445 *i*:lliset muodot ovat vielä yksinomaisia, mutta jo 1500-luvun puolivälin verokirjoissa on *i*:ttömiä asuja, joskin *i*:lliset koko vuosisadan ja 1600-luvunkin ovat valta-asemassa (vrt. iiläisen asiakirjan 1631 yksinomaisia säilymämuotoja). Vasta 1700-luvulla katoedustus alkaa päästä ratkaisevasti voitolle ja 1800-luvulla viimeiset *i*:lliset muodot häviävät asiakirjoista. Lähteistä päätellen siis alkuperäinen diftongi-edustus on alkanut väistyä ainakin jo 1500-luvun alkupuolelta lähtien hitaasti, mutta varmasti savolaisella pohjalla kehittyneen katoedustuksen tieltä. Omaperäistä kehitystä tässä

ei tarvitse olettaa, sillä ilmiö on helposti yhdistettävissä 1500-luvun savolais-ekspansioon Pohjanlahtea kohti. Tosin savolaisalueilla vuoden 1561 maakirjan merkinnöistä päätellen oli varsin runsaasti jälkikomponentin säilymätapauksia (OJANSUU Äännehistoriallisia lisiä suomen murteiden tuntemiseen s. 59—61), mutta oli myös katoedustusta, omaperäistä tai karjalais(hämäläis)murteista tarttunutta, mikä tartunta alkoi sitten levitä Pohjois-Pohjanmaan murteisiin. Sen sijaan vanhan ylivoimaisen *i*-edustuksen kannalta tuskin tarvitsee puhua karjalaisesta vaihtelutyypistä, mikäli mahdollisesti löytyvät uudet keskiaikaiset lähteet eivät siihen viittaa (vrt. RAPOLA Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen *i*-loppuiset diftongit s. 408). *i*:llisten muotojen lopullista häviämistä on vaikea määrittää: 1800-luvun alun asiakirjoissa harvinainen jälkikomponentin säilyminen viitanee traditioon ja osoittaa, että sen lopullinen kato on tapahtunut viimeistään 1700-luvulla.

Iin nimistön vokaalistolle tyypillisiä ovat *o-* (*ö-*) ja eräät *u*-loppuiset muodot, esim. *sikosäri* ja vanhoista merkinnöistä *Sikonjemi* 1760 MHA F 21 14/16 Haukiputaalla, *Ritoniemi* 1769 MHA F 21^d 15/15 Alakiimingissä, *Sikokosken* korva 1770 MHA F 21^d 1/48 Ylikiimingissä, *Paskosuo* 1783 MHA F 21 10/13 Kellossa, ym. Eräistä primäärisistä *oi*-nomineista on voinut kehittyä *u*:llisiakin asuja, esim. *lampukari*, Lambukarin Salmi 1667 (Iin kirk. ark. III 27, 2), *Lampukurun* nänäs 1732 MHA F 21 18, joskin vanhoissa merkinnöissä on myös *o*:llisiä muotoja, 1600-luvulta niitäkin (esim. *Lambokarin* perä 1649 VA rr 6: 425, *Lambo Kari* Salmi 1732 MHA F 21, 7). Haukiputaalta on švaa-vokaalinen muodostuma *kalamulanmi*, *-suo* (pro *kalmolampi*). — Samanlaisia *u*:llisiä muotoja tavataan Ala-Satakunnassa (IKOLA II 150), monin paikoin Hämettä ja vähin Itä-Suomessakin. (RAPOLA Kantasuomalaiset pääpainottomain tavujen *i*-loppuiset diftongit s. 83, 84, 86 ym.).

Pohjois-Pohjanmaan murteen vokaalistolle ovat tyypillisiä välivokaalit. Tutkimuksessaan Foneettisia havaintoja Tornionjoen ja Pohjanmaan murteiden švaavokaaleista (Suomi V:19) ANTTI SOVIJÄRVI on osoittanut, että ne Iin seuduilla (Haukiputaalla ja Olhavassa) ovat pituudeltaan tyyppiä *lehe'mä*, *valäkia* (tutkimuksessani olen ne merkinnyt karkeasti *lehemä*, *valakija*). Paikannimistössä tapaamme seuraavia švaa-esimerkkejä: *ahavenemmatala*, *pohojan-kuhumu*, *halakokari*, *hülükilähti*, *kaivosvalakama*, *salamerenkari*, *selekäletto*, *hanahiletto* (~ *hanhiletto*), *talavitienojansu*, *toloparranta*, *kirijanurmi*, joissa ensimmäisen tavun vokaali on määrännyt švaan. Epävarmaa on, kuuluvatko todelliseen švaaryhmään sellaiset paikannimet kuin *korrettërranta*, *korrettëmpellot* (< ?*korttërranta*, *korttëmpellot*), *Korettenpatu* 1612 VA 4989: 13, *Käretet* Pelldo 1732 MHA F 21 6 Pohjois-Iissä, samaten *Porrakan* Sarka 1699 (Iin kirk. ark. III 25, 1 s. 32, *Porrokansarka* 1795 (Iin kirk. ark. III 21, 1 s. 256), jonka sijaintipaikka kaikesta päätäten on ollut jossakin nykyisten *Porkanojan*, *Porkanperän* ja *Porkanpeltojen*

tienoilla Etelä-Iissä, sekä vanha merkintä *Parahan Njemi* 1787 MHA F 21^d 3/13, nykyinen *parha(n)niemi* Etelä-Iissä. Tällaiset harvinaiset švaa-tapaukset ovat tietenkin mahdollisia, mainitseehan LAUROSELA paikoin Etelä-Pohjanmaalta sellaisia esimerkkejä kuin *par'ja*, *kir'ves*, *kir'kot*, *sir'pit* ym. (Foneettinen tutkimus Etelä-Pohjanmaan murteesta s. 131). — Murteen švaa-vokaali on melko vanha. AIRILA (ToM 202) mainitsee yhden tapauksen jo 1500-luvulta, ja Iistä tunnen esimerkin 1600-luvulta: *Salmen Jacob* ~ *Salamen Jacob* 1651 VA rr 7: 216. Ilmeistä on, että savolaisella švaa-vokaalilla on ollut voimakas vaikutus tutkimusalueeni vokaalistoon tässäkin suhteessa. Yhtä ilmeistä on myös, kuten PENTTILÄ on huomauttanut (Švaavokaalit lounaismurteissa 1500- ja 1600-luvulla. Vir. 1926 s. 140), että vanhojen merkintöjen oudontuntuiset švaat (vrt. Porrakansarka, Parahanniemi ym.) ovatkin lähtöisin kirjurien suomentaitamattomuudesta ja ruotsiin tottuneen korvan erehdyksistä.

VILJO NISSLÄ

De la structure linguistique des toponymes de la région d'Ii

L'étude sur la structure linguistique des toponymes de la région d'Ii se réfère aussi bien à la structure des toponymes que leur histoire phonétique. Les toponymes d'Ii sont, ainsi qu'il en est généralement le cas des noms finnois de la Baltique, aussi bien simples que composés (par ex. *pöllä*, s., *särkiperä*, comp.). Il a été question, lors de l'examen du premier type de toponyme, de la part que l'ellipse et la tendance à l'abstraction auraient eu dans sa naissance (par ex. *hijasti* < *hijastinsalami*, *paloksi* < <palok-sella, »à *palos*», *mennäpö*, *palokselle*, aller à une prairie appelée »*palos*»), et lors de l'examen du second, de ce que l'on appelle des épexégèses ou appositions (par ex. *koni* > *konilietto*, petite île en haute mer). On a également examiné les parts déterminantes des toponymes composés qui sont au nominatif singulier (par ex. *hahtikari*), au génitif singulier (par ex. *antilletto*) et au nominatif pluriel (par ex. *akkaimpelio*). On a également fait allusion à la part qu'avaient les formants surtout dans la structure des toponymes simples. Lors de l'examen des toponymes primaires et secondaires, on a essayé de montrer comment un nom primaire peut donner naissance à un nombre très considérable de formations secondaires variées: des toponymes entièrement secondaires contenant le nom original sans modifications

(par ex. *laitasalami* < *laitasalamerranta*), des toponymes secondaires du point de vue du formant, dans lequel un formant a été adjoint au nom original (par ex. *pajariņkoski*, »chute d'eau de pajari» > *pajaril-luoto*, »îlot de pajari», cet îlot étant apparu plus tard au-dessus de la surface de l'eau), ainsi que des toponymes secondaires du point de vue local ou de la signification, qui ont été détachés de leur fonction primitive pour venir désigner un objet nouveau (l'hydronyme *jojeysä* a par ex. donné le nom de domaine et même le nom de famille Joensuu). — Dans l'histoire phonétique des toponymes d'Ii on a examiné les nombreuses modifications phonétiques survenues au cours des temps aussi bien dans les appellatifs que dans les toponymes de la région. Comme l'on a des mentions précisément des toponymes dans des documents datant même du moyen âge, il est possible de s'en servir pour étudier par ex. la question de la chronologie des modifications phonétiques. De ce point de vue, on a examiné, pour ne mentionner que quelques-uns des problèmes, par exemple l'histoire des mots terminés en *-ek* et *-eh*, du son *h* et des mots terminés par une syllabe atone en *i*. D'autre part, les résultats atteints permettent de tirer des conclusions précieuses et sûres sur l'histoire de l'habitat.

VILJO NISSLÄ.